Journal of Economics and Administrative Sciences
esjournal.cumhuriyet.edu.tr | Founded: 2000 Available online, ISSN: 1303-1279 Publisher: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 27.10.2025
Makale Kabul Tarihi: 16.12.2025

KAPİTALİZM, TARIM VE GIDA: KÖYLÜ MESELESİNİN POST-KALKINMACI ANALİZİ[1]

Sabri Yılmaz[1*], Oltan Evcimen [2]

[1*]Sorumlu Yazar, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye, sabriyilmaz88@gmail.com; **ORCID:** 0000-0001-7794-1202
[2] Erciyes Üniversitesi, Türkiye, oltanevcimen@erciyes.edu.tr; **ORCID:** 0000-0002-2820-414X

Özet: 1990'ların başından bu yana tarım ve gıda alanındaki eleştirel çalışmaların artması, bu konuya dair analizlerin çeşitlenmesine ve farklılaşmasına yol açmıştır. Eleştirel tarım ve gıda çalışmalarının yükselişi, 1970-1990 arası dönemde eleştirel literatürde ağırlık taşıyan köylülük çalışmalarına göre önemli bir kuramsal yeniden yapılanmayı ifade etmektedir. Bu kuramsal yeniden yapılanma, özellikle tarım ve köylü sorunlarının kavramsal olarak ele alınışındaki post-kalkınmacı dönüşümle kendisini belli etmektedir. Bu bağlamda çalışmada, tarım ve köylü sorununa ilişkin güncel tartışmaların ekonomik, politik ve post-kalkınmacı yaklaşımlar arasında bir ayrılık yaşadığı savunulmaktadır. Bu ayrılığın aynı zamanda belli açmazlar/kırılımlar inşa ettiğini ileri sürmektedir. Bahsedilen açmazların/kırılımların Marksizmin eleştirel bir toplum kuramı olmasından yola çıkarak; çıkış yolunun gıda rejimi kavramının kapitalist bir çerçevede ve tarım ve köylü sorununun kapitalizmin bir sorunu olarak yeniden ele alınmasıyla mümkün olacağını iddia edilmektedir. Bu çalışma, neoliberal yeniden yapılandırmanın tarım ve gıda ilişkilerindeki değişimleri ışığında, köylülüğün kapitalist gıda ilişkilerine karşı geliştirdiği politik kimlik oluşumunu bir sınıf oluşumu olarak ele almayı önermektedir. Bu yaklaşım, tarım ve köylü sorununu sadece ekonomik bir konu olmaktan çıkarıp, toplumsal çatışmaların ve politik kimliklerin şekillendiği dinamik bir süreç olarak değerlendirme imkânı da tanımaktadır. Böylece hem geçmiş koşulları hem de mevcut politik değişimleri kapsayan bütüncül bir analiz sağlanarak, literatüre katkı vermesi beklenmektedir. Bu makale literatür taramasına dayalı, karşılaştırmalı ve eleştirel bir teorik analiz çalışmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Tarım Ekonomisi, Post-kalkınmacılık, Kapitalizm, Marksizm, Tarım ve gıda.

JEL Kodu: A14, F68, Q10, Z13.

CAPITALISM, AGRICULTURE AND FOOD: A POST-DEVELOPMENT ANALYSIS OF THE PEASANT QUESTION

Abstract: Since the early 1990s, the increase in critical studies in the field of agriculture and food has led to diversification and differentiation in analyses of this subject. The rise of critical agriculture and food studies represents a significant theoretical restructuring compared to peasantry studies, which dominated critical literature between 1970-1990. This theoretical restructuring is particularly evident in the post-developmentalist transformation in the conceptual approach to agriculture and peasant issues. This study argues that current debates on agriculture and peasant issues are divided between economic, political and post-developmentalist approaches. It further argues that this divergence also creates certain impasses/ruptures. Drawing on Marxism's critical theory of society, the study contends that a way out is possible by re-examining the concept of the food regime within a capitalist framework and the issue of agriculture and rurality as a problem of capitalism. This study proposes to examine the political identity formation developed by the peasantry against capitalist food relations as a class formation, in light of the changes in agriculture and food relations brought about by neoliberal restructuring. This approach also provides the opportunity to evaluate the issue of agriculture and peasants not merely as an economic issue, but as a dynamic process in which social conflicts and political identities are shaped. Thus, by providing a comprehensive analysis covering both past conditions and current political changes, it is expected to contribute to the literature. This article is a comparative and critical theoretical analysis study based on a literature review.

Keywords: Agricultural economics, Post-developmentalism, Capitalism, Marxism, Agriculture and food.

JEL Code: A14, F68, Q10, Z13.

Licence: *This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License*

[1] Bu çalışma, Sabri Yılmaz tarafından ve Dr. Öğr. Üyesi Oltan EVCİMEN danışmanlığında hazırlanan "Parçalanan Bir Yapı Olarak Köylülük: Türk Tarımında Küçük Meta Üreticiliğinin Farklılaşması ve Devamlılığın Analizi" adlı yayınlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Bu çalışma, tarım ve köylülük meselesinin mevcut görünümünü kavramsal bir çerçevede ele almakta; bu bağlamda, ilgili kuramsal yaklaşımları ve tartışmaları, sosyal kuram içindeki yerleri doğrultusunda eleştirel bir biçimde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma, tarım ve köylü meselesini; kapitalizme geçiş tartışmaları, tarımsal üretimin kendine özgü yapısal dinamikleri ve bu özgünlüklerin kapitalizm analizine yönelik teorik yansımaları ekseninde incelemektedir. Ayrıca söz konusu özgünlüklerin kapitalizm karşıtı mücadelelerdeki konumu ve önemi de değerlendirme kapsamına almaktadır.

Bu kapsam bağlamında Marx, Engels, Lenin ve Kautsky gibi klasik tarım ve köylü meselesi düşünürlerinin fikirleri haricinde iki temel teorik ve tarihsel noktadan söz edilebilir. Bu tarihsel ve teorik noktalardan biri 1970'li yıllarından başından 1990'lı yıllara kadar uzanan köylü meselesi ve bu bağlamda konumlandırılan küçük meta üretimi kavramıdır. Bu dönemde, köylülük ve küçük meta üretimi kavramları, azgelişmişlik ve kalkınma tartışmaları özelinde biçimlenmiştir. Nitekim azgelişmişlik ve kalkınma tartışmalarının getirdiği sorunsallar, genelde sosyoloji özelde ise kır sosyolojisiyle kır, tarım ve gıda ilişkilerinde kırılmalara neden olmuştur. Köylülük ve küçük meta üretimi tartışmaları, tarım ve gıda ilişkilerini kapitalist ilerlemenin temeline yerleştirerek, tarımsal ilişkiler ve buna dayanan yapıların kapitalist karakteri ve kapitalizmin toplumsal karakteri olmak üzere iki ana problemi ortaya çıkarmıştır. Diğer tarihsel ve teorik nokta ise 1980'lerin sonunda ortaya çıkan neoliberalizm bağlamında yeniden şekillenen tarım ve gıda ilişkileridir. Bu dönem, eleştirel tarım ve gıda çalışmalarının hem yükselişi olarak değerlendirilmekte hem de tarım ve köylü sorununun kavramsallaştırılması özelinde tarihsel bir dönüm noktası olarak görülebilir. Eleştirel tarım ve gıda çalışmaları, tarım ve gıda ilişkilerinin değerlendirilmesini, kapitalizm ve moderniteyi temel alarak ekonomik ve politik alandan; siyaset ve bilgi ilişkisi alanına kaydırmıştır.

Çalışmanın temel savlarından biri, eleştirel tarım ve gıda çalışmalarında, tarım ve köylü sorununun kavramsallaştırılmasını değiştiren ikinci dönüşümün, post-kalkınmacı kuramsal yönelimle mümkün olduğudur. Tarım ve köylü sorunu özelinde post-kalkınmacı yönelim, güncel literatürde ekonomik ve politik yaklaşımlar ile post-kalkınmacı yaklaşımlar arasında belirginleşen bir kuramsal kırılım olarak değerlendirilebilir. Bu kırılım, tarihsel ve entelektüel bağlamdan başlayarak temel kuramsal varsayımlar, metodolojik tercihler, ele alınan sorunsallar ve ortaya konan politik öneriler düzeyinde izlenebilmektedir. Söz konusu kuramsal ayrışmanın analizi, bu çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Bu kırılıma dair çalışmanın temel önermesi, klasik Marksist yaklaşımların kapitalist üretim biçiminin yapısal özelliklerine yoğunlaştığı yönündedir. Bu odaklanma, tarım ve gıda ilişkilerini sadece yapının bir türevi olarak ele alarak analiz alanını daraltmaktadır. Nitekim bu yaklaşım, olası alternatiflere yönelik düşünsel üretimi de sınırlandırmaktadır. Öte yandan post-kalkınmacı yaklaşımlar, kapitalist üretim biçimini ve onun yarattığı yapısal çelişkileri analizlerinde ikincil bir konuma itmektedir. Bu durum, tarım ve gıda ilişkilerine dair kavrayışı yüzeyselleştirmektedir. Post-kalkınmacı yaklaşım, alternatif arayışlarını tarihsel ve sistemik bağlamından koparak sınırlı bir perspektife indirgemektedir. Tarım ve köylü sorunu özelinde aktarılan teorik kırılım, literatürde politik ve kuramsal bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel ekonomik ve politik yaklaşımlar, Marksizmi yalnızca kapitalist üretim ilişkilerinin ekonomik ve politik yapısına indirgemekle kalmayıp, tarım ve gıda ilişkilerini de bu bağlamda değerlendirmektedir. Böylece bu alandaki analizlerin kapsamını ve alternatif düşünsel çerçeveleri sınırlamaktadır. Post-kalkınmacı yaklaşımlar ise kapitalist üretim biçiminin toplumsal çelişkilerini analizlerinde geri planda tutmakta, tarım ve gıda ilişkilerini ise daha yüzeysel ve parçalı biçimde ele almaktadır. Bu durum, hem ekonomik ve politik hem de post-kalkınmacı yaklaşımlar arasında kuramsal bir kopukluk ve politik bir çıkmazın ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Bu çalışma, Marksizmi salt ekonomik ve politik alanla sınırlandırmak yerine, onu eleştirel bir toplum çözümlemesi olarak ele almayı amaçlamaktadır. Kapitalizmi sadece bir üretim biçimi olarak değil, aynı zamanda belirli bir gıda rejimi olarak kavramsallaştırarak, bu iki yaklaşımın güçlü yanlarını bir araya getirmek ve söz konusu kuramsal ve politik açmazı aşmak mümkün olacaktır. Böylece, kapitalist gıda sisteminin toplumsal, politik ve ekolojik boyutları daha bütüncül bir perspektifle analiz edilebilecektir. Neoliberal yeniden yapılanma süreçlerinin tarım ve gıda ilişkilerinde yarattığı dönüşümler ışığında, köylülüğün kapitalist gıda ilişkileri içinde ve ona karşı gelişen politik özneleşme sürecini, sınıf oluşumu perspektifinden kavramsallaştırmayı önermektedir. Bu yaklaşım, tarım veya köylü sorununu sadece ekonomik bir mesele olarak değil, aynı zamanda toplumsal mücadelelerin ve politik kimliklerin şekillendiği dinamik bir süreç olarak anlamayı mümkün kılmaktadır. Böylelikle, hem tarihsel koşulları hem de güncel politik dönüşümleri dikkate alan bir analiz zemini yaratılmaktadır.

Çalışmada, ilk olarak tarım ve köylü sorununun ele alınış biçimlerine kısaca değinilerek; azgelişmişlik tartışmalarının kuramsal odağının tarımsal üretim ve kapitalizmin içindeki rolü vurgulanmış ve köylülük kavramı üzerinden, küçük meta üretiminin kavramsallaştırılmasına değinilmiştir. 1980'lerin sonlarından itibaren kalkınma kavramının yeniden değerlendirilmesi, tarım ve gıda literatüründe bir paradigma değişimini tetiklemiştir. Bu çalışma, söz konusu değişimi Marksist ve post-kalkınmacı perspektiflerle ele almaktadır. Bu bağlamda post-kalkınmacılığın eleştirel bir analizi yapılarak, çağdaş Marksizm bir ekonomi ve politika biçimi değil, ekonomi ve politiğin eleştirisine dayanan, eleştirel bir toplum teorisi olarak konumlandırılmıştır. Çalışmanın argümanlarından biri olan post-kalkınmacı eğilimlerin, eleştirel tarım ve gıda çalışmalarını karakterize ettiğini yönündeki savını, kuvvetlendirmek amacıyla post-kalkınmacılığın tarihsel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Akabinde tarım ve gıda ilişkilerinde sermayenin egemen olmasının eleştirel tarım ve gıda çalışmaları kapsamında değerlendirilmesi ele alınarak; 21. yüzyılda tarım ve köylülük soruna ilişkin yanıt aranmıştır.

Yöntem

Bu çalışma, tarım ve köylülük meselesinin tarihsel ve toplumsal dönüşümünü kavramsal bir çerçevede ele alan nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Araştırmanın metodolojik zemini, geniş kapsamlı bir literatür taramasına ve bu literatürün eleştirel bir perspektifle yeniden yorumlanmasına dayanmaktadır. Çalışmada, olguları yalnızca betimleyen bir yaklaşım yerine, mevcut kuramsal tartışmaların sosyal teori içindeki yerlerini sorgulayan ve farklı yaklaşımlar arasındaki gerilimleri analiz eden yorumlamacı bir yöntem benimsenmiştir. Bu bağlamda araştırma, teorik metinlerin karşılaştırmalı analizi üzerinden yeni bir kavramsal senteze ulaşmayı hedeflemektedir. Araştırmanın inceleme kapsamını tarım sosyolojisi, politik ekonomi, kalkınma çalışmaları ve eleştirel sosyal teori alanındaki birincil ve ikincil kaynaklar oluşturmaktadır.

Kuramsal çerçevenin inşası, karşılaştırmalı analiz yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte ilk olarak, klasik Marksist yaklaşımların yapısalcı kısıtlılıkları ve üretim odaklı analizleri değerlendirilmiş; ardından post-kalkınmacı literatürün söylem ve özne odaklı eleştirileri incelenmiştir. Çalışmanın analiz stratejisi, bu iki hâkim yaklaşımın güçlü ve zayıf yönlerini sentezleyerek, tarım sorununu sınıf oluşumu ve ilkel birikim kavramları ekseninde yeniden tanımlamak üzerine kurgulanmıştır. Böylece kapitalizmin bir gıda rejimi olarak işlediği tezi, teorik verilerin diyalektik bir bütünlük içinde yorumlanmasıyla temellendirilmiştir.

Tarım ve Köylü Sorununun Ele Alınışı: Köy Analizleri ve Küçük Meta Üretimi Kavramlaştırması

Kır, tarım ve gıda bağlantısının değerlendirilmesine dair çalışmalar ve küçük meta üretimi ile oluşan durum bazı açılardan önemlidir. İlki, 1970'li yılların başından 1980'lerin sonuna kadar geçen dönemde, tarım ve kır tartışmaları azgelişmişlik temelinde değerlendirilmiştir.

Yirminci yüzyılın ilk yarısında, klasik kır çözümlemeleri Kuzey Amerika ve Avrupa'da yerleşik bir konuma sahipti. Ancak azgelişmişlik sorunları ekseninde gelişen köylülük incelemeleri ve küçük meta üretimi tartışmaları, bu gelenekte ciddi bir kırılım yaratmıştır (bkz., Buttel, 2001). Bu savın, referans noktası modern- geleneksel, gelişmiş- azgelişmiş, kent-kır, sanayi- tarım gibi tandanslar bağlamında değerlendirilmesine yapılan itirazlardır (bkz., Buttel ve Newby, 1980; Aydın, 2017). Bu bakımdan, tarım ve kır değerlendirmelerine küçük meta üretimi temellinde yapılan eleştiriler modernite bazlı ana akım sosyolojinin ilerleme serüveni açısından da önemlidir.

Sosyal teori tartışmalarının ana ekseni, kent ve sanayi merkezli toplumsal bağlantılarda incelenmiştir. Bu çerçeve kimi zaman sanayi toplumuna geçiş, kimi zaman modernleşme, kimi zamansa kapitalizmin ilerlemesi olarak kavramsallaştırılmıştır (Giddens, 2005). Bu tartışmalarda tarımsal ve kırsal ilişkiler, kent ve sanayi merkezli toplumsal yapıların gelişiminde hem önemli hem de olağandışı bir konuma sahip olmuştur. Kapitalist sisteme geçişle, gelişmiş ülkelerde tarımsal nüfusun yerini; hizmet ve sanayi sektöründe çalışanların oluşturduğu kentli nüfusun aldığı bilinen bir gerçektir. Buradaki esas problem, bu gerçekliğin kuramsallaştırılmasında sosyoloji ve toplumsal düşünce ekolleri temelli eğilimlerdir. Bu eğilimler insan-hayvan, akıl-beden, kent-kır, sanayi-tarım tandansları biçiminde olup; sanayinin tarıma, kentin kıra galip geldiğini aktaran ilerlemeci ve evrimci bir değerlendirmedir. Dolayısıyla tarımsal veya kırsal ilişkiler, feodal bir toplumun öğesi ve gelenekselliğin/geriliğin belirtisi olarak ifade edilerek; gelişmiş/modern toplumun analizinde olağandışı bir konum olarak değerlendirilmiştir (bkz., Buttel ve Newby, 1980).

Kır analizlerinin gelişimini sağlayan faktörlerden biri de modernite bazlı sosyoloji anlayışının ilerlemeci ve evrimci değerlendirmelerine yapılan eleştirilerdir. Toplumsal iş bölümü ve uzmanlaşma gibi kavramlar ışığında kırı, kentsel yaşamın arkaik bir formu olarak kabul eden sosyoloji anlayışlarına karşılık; kırın kentsel ilişkiler ağıyla yeniden biçimlenen güncel bir olgu olduğu tezi, kır analizlerinin ilerlemesinde belirleyici bir rol oynamıştır (Aydın, 2017, s. 110-116). Kırsal analizlerin, kırsal ilişkilere odaklanma yönündeki iddiası kent ve kır ayrımını ele alırken çoğunlukla kırsalı merkeze alan ve romantikleştiren bir yaklaşımla şekillenmiştir (Buttel ve Newby, 1980, s. 235). Kırsal alanın toplumsal iş bölümü ve uzmanlaşma bağlamında incelenmesi, kenti tarihsel bir arka plana iten geleneksel görüşlere bir tepki olarak doğmuştur. Bu çerçevede, kırın kentsel etkileşimlerle dönüşen modern bir kategori olduğu fikri kır analizlerinin ilerlemesinde önemli bir itici güç olmuştur. Ne var ki, kırsal ilişkilerin başlı başına bir inceleme nesnesi olduğu yönündeki bu savunma kent ve kır arasındaki ilişkinin kırsalı merkeze alan ve yer yer yücelten bir anlayışla kavranmasına yol açmıştır (Aydın, 2017, s. 123). 1970'li yıllara kadar kır analizlerinin esas meselelerinin, bu politik çerçevede olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kırın inceleme alanları iki ana eksende şekillenmiştir: Birincisi, kırsal yaşama özgü kültürel ve toplumsal değerlerin derinlemesine analizi; ikincisi ise kapitalist yapıyı dışarıda bırakıp modernleşmeyi salt teknik ilerleme olarak gören yaklaşımların kırsal alana etkilerinin çözümlenmesidir (Buttel ve Newby, 1980, s. 79). Kır analizlerinin, yukarıda aktarılan içeriğinden kopuşu, 1970'li yıllarda kırsal ilişkilerin tarımsal üretim ve bu üretimin kapitalizm içindeki yeri temelinde değerlendirilmeye başlanmasıyla gerçekleşmiştir. Azgelişmişlik tartışmaları ve bunun bir yansıması olan küçük meta üretimi kavramsallaştırması, sosyolojide yeni bir ayrışmaya yol açmıştır. Bu ayrışma, 1982'de kurulan Uluslararası Sosyoloji Derneği Tarım Sosyolojisi Araştırma Komitesi ile disiplinsel bir zemine oturmuştur (Boratav, 2004, s. 9). Kırsal analizlerin, sosyal bilimlerin güncel kuramsal tartışmalarından ve kır kavramını açıklamaktan uzak kalması, eleştirileri beraberinde getirmiş ve bu durum tarım sosyolojisinin gelişim sürecinde önemli bir etken haline gelmiştir (Buttel ve Newby, 1980, s. 239). Kır yerine tarım teriminin benimsenmesi ve tarım sosyolojisinin çoğu zaman tarım ekonomisi ve politikasını kapsayacak şekilde anlaşılması, bu

alanın analizlerinde üretim ilişkilerini merkeze aldığını belirginleştirmektedir (bkz., Buttel, 2001).

Bonanno, modernleşme yaklaşımlarının eleştirisi olarak tarım sosyolojisinin, kır analizlerinden ayrılan yönlerini şöyle ifade etmiştir: Tarım ve kır olgusunu, toplumsal bağlamından soyutlamak yerine gıdanın üretiminden dolaşımına kadar olan tüm süreci kapsayan bir tarım ve kır anlayışını benimsemek esastır. Kır çözümlemelerinde egemen olan mantıksal pozitivizm ve ampirizm anlayışlarının sorgulanması, Neo-Marksizm, Neo-Weberyenizm, eleştirel kuram, tarihsel sosyoloji ve bilgi sosyolojisi gibi farklı kuramsal kaynakların disiplin bünyesinde daha fazla yer verilmesidir (Buttel ve Newby, 1980, s. 150). Bu doğrultuda 1970-1990 dönemi tarım analizleri; gelişmiş kapitalist yapıları, ulus-devlet politikalarını ve emek süreçlerini merkeze almış; teknoloji ilişkisini ise tarımsal ekoloji perspektifiyle incelemiştir (Buttel ve Newby, 1980, s. 138). Dolayısıyla 1970'ler, kır çözümlemelerinden tarım sosyolojisine geçiş ve köylülük çalışmalarının yükseliş dönemi olarak görülebilir. Döneme damga vuran anti-emperyalist köylü hareketleri literatürde yeni bir yönelimi tetiklemiş; bu siyasi iklim, azgelişmiş ülkelerin tarımsal yapılarını ve köylülük-siyaset ilişkisini merkeze alan analizleri beslemiştir (Bernstein, 2021, s. 59). Köylülüğün kapitalizme geçişi ve siyasi rolüne dair klasik Marksist çerçeve; başta Maoizm kaynaklı eleştirilerle köylülük kavramını daha dinamik bir tartışma alanına taşımıştır (Bernstein, 2021, s. 24). Köylülük çalışmalarına ilgiyi artıran bir diğer faktör kapitalist gelişim sorunudur. İlerlemenin yoğun köylü nüfuslu toplumlarda sekteye uğraması ve yapının korunması, köylü olgusuna yönelik akademik ve toplumsal ilgiyi yükseltmiştir (Bernstein, 2021, s. 19). Bu bağlamda literatürün 1970'li yılların, köylülüğün toplumsal yapısı, siyasetle kurduğu ilişki ve köylü tarımının mantığı, kapitalizm çerçevesinde yürütülen tartışmalarla belirginleşmiştir (Bernstein, 2021, s. 9).

Köylülük ve tarım çalışmaları, kırsal alanların kapitalist süreçlerden yalıtılmış olarak değerlendirilmesi ve kır ilişkilerini inceleyen yerleşik yöntemlerden ayrışması sayesinde önem kazanmıştır. Nitekim küçük meta üretimi de, bu noktada karşımıza çıkmaktadır; buna karşın küçük meta üretiminin çıkış noktası, kır analizlerinde gözlenen kuramsal sorunlardır. Yani küçük meta üretiminin köylü tarımı, küçük ölçekli tarım ve aile tarımı gibi kavramlar temelinde yeniden üretim yaptığı savıdır. Küçük meta üretiminin bu şekilde kavramsallaştırılmasının altında yatan temel fikir şudur: Tarımsal alanda kapitalizm ilerledikçe tarım üreticileri hem üretim hem de yeniden üretim süreçlerini metalaşma eğilimi içinde gerçekleştirmeye ve böylece küçük meta üreticilerine dönüşmeye başlamışlardır (bkz., Berntein, 2021; Ecevit, 1999; Aydın, 2017). Küçük meta üretiminin üretim ilişkileri, baskın olan kapitalist üretim tarzının ilişkileri tarafından şekillendirilmektedir (Ecevit, 1999, s. 4). Geçimlik ve meta üretimi yapan küçük meta üreticileri, metalaşmamış aile emeğini temel almasına; rağmen varlıklarını devam ettirmeleri ancak metalaşma kalıplar içerisinde mümkün olmaktadır (Ecevit, 1999, s. 126). Küçük meta üretimi yaklaşımı, tarım çalışmalarına getirdiği eleştirel perspektifle özgünleşir. Bu yaklaşım, bir yandan azgelişmiş ülkelerdeki köylülük tartışmalarını diğer yandan gelişmiş kapitalist ekonomilerdeki hâkim aile çiftçiliği modelini sorunsallaştırarak literatürdeki yerleşik tanımları sorguya açmaktadır. Köylü kavramına ilişkin yapılan eleştirilerin başında, kavramın çağdışı olması gelmektedir. Köylü kavramının analitik çerçevede ele alınması, öncelikli olarak kapitalizmin ortaya çıkışından önceki toplumsal yapılar ve kapitalizme geçişteki dönüşüm süreçleriyle sınırlı bir tarihsel bağlama oturtulmalıdır (Bernstein, 2021, s. 89). Dolayısıyla küçük meta üretimi sorunsalında, kapitalist toplumsal ilişkilerin çözümlenmesinde köylülük bir değere sahip değildir. Köylülüğe yapılan başka eleştiri ise kır analizlerinde gözlenen eğilimlerin, küçük meta üretimi vasıtasıyla tarım ve kır analizlerine yeniden taşındığıdır. Bu eleştiri, kırsal yaşamın kendine özgü değerleri arasında; bireyler arası dayanışmacılık ve karşılıklılık ilkeleri, topluluk içindeki eşitlikçi yaklaşımlar ve aile, akraba, yöre ile topluluk

değerlerine bağlılık gibi niteliklerde belirgin bir şekilde görülür (Bernstein, 2021, s. 97). Köylülüğe özgü olduğu düşünülen bu belirgin nitelikler, köylü kavramının genelleştirilmesine ve kendi içsel tutarlılığına sahip bir kategori olarak inşa edilmiş olur (Bernstein, 2021, s. 105). Küçük meta üretimi değerlendirmelerine yönelik bir diğer eleştiri de köylü özcülüğü olarak tanımlanan yönelimle ilişkilidir. Farklı toplumlar ve farklı coğrafyalarda yaşanan tarımsal kapitalizm, köylüleri küçük meta üreticilerine dönüştürmekte ve kendi içinde farklılaşmaya neden olmaktadır. Küçük meta üreticilerinin üretim ve yeniden üretim ilişkilerinde bulunarak yaşadığı metalaşma süreci, sınıfsal farklılaşmayı doğurmaktadır. Bu doğrultuda kapitalist üretim ilişkileri bağlamında, köylüler olarak adlandırılan geniş bir grubun topyekûn bir sınıf olarak yok olduğunu söylemek yanlıştır (Bernstein, 2021, s. 108).

Küçük meta üretiminin kavramsallaştırılmasının, literatüre bir diğer katkısı da kapitalizmin çözümlemelerine ilişkin kuramsal problemlerdir. Kavramın en önemli boyutu, tarımsal üretimde henüz metalaşmamış olan hane emeğinin merkezi bir rol oynamasıdır. Oysa ücretli emeğin belirleyici olduğu Marksist teoriye göre bu tanımın özünde, üretimin bir meta olarak ele alınması yatmaktadır (Ecevit, 1999, s. 58). Nihai ürünlerin ticarileşmesi kapitalizmi tanımlamakta yetersizdir; esas olan emeğin metalaşmasıdır. Klasik Marksist analizler, bu dönüşümle birlikte tarımda çiftçilik ve kır proletaryası gibi iki temel sınıfın ortaya çıkacağı öngörüsüne odaklanmıştır (Aydın, 2017, s. 86). Kapitalizmle birlikte tarımsal üretim ve emek gücünün piyasaya tam entegrasyonu beklense de; bu kuramsal öngörü, tarihsel süreçte kısmen gerçekleşmiş kısmen de gerçekleşmemiştir (Ecevit, 1999, s. 68). Kapitalizmin yayılmasıyla kırsal alanlar geçimlik yapısını yitirip piyasalara entegre olarak Marksist öngörüyü doğrulamıştır. Buna karşın ücretli emek tanımının aksine tarımsal üretimde metalaşmamış hane emeğinin varlığını koruması, teoride bir boşluk yaratmaktadır. Bu durum söz konusu ilişkilerin kapitalizm bağlamında nasıl ele alınacağı sorusunu doğurur (Ecevit, 2009, s. 43). Bu soru temel alınarak küçük meta üretiminin çözümlenmesinde, esas konular şunlardır:

- Küçük meta üretimi yapan işletmelerin kapitalizm altında yeniden üretilen varlık koşulları, meta alışverişleri ve toplumsal ilişkileri üzerinden hem ayakta kalma hem de farklılaşarak mülksüzleşme gibi ikili bir eğilim göstermesi.
- Küçük meta üretiminde sanatsal yaratımın dayandığı temeller ve gereklilikler,
- Küçük meta üretiminin kapitalizmle olan ilişkisi ve kapitalist düzenin, bu üretim biçimine ait artı emeğe el koymak için kullandığı çeşitli yöntemler ve koşullar (Amin, 2020, s. 53),
- Küçük meta üretiminin kapitalist sistem içinde sömürüden uzak, bağımsız bir şekilde var olabilme ihtimali (Gibbon ve Neocosmos, 1985),
- Küçük meta üretiminin kapitalist yapıdan ayrışarak kendi başına ayakta kalabilme şansı (Chayanov, 1986).

Tarım ve kır değerlendirmeleri, 1970'lere kadar ikincil plandayken, küçük meta üretimi tartışmalarıyla merkezi bir konuma yerleşmiştir. Neoliberal dönemde hızlanan metalaşma ile önemi artan bu alan, 1990'lardan itibaren odak noktasını üretimden gıdanın dolaşımına kaydırarak kapsamını genişletmiştir. Bu akademik dönüm noktasıyla kır analizlerinin yerini tarım ve gıda sosyolojisine bırakması; kuramsal, metodolojik ve politik alanlarda çeşitlenme ve farklılaşma yaşanmasına neden olmuştur (Buttel ve Newby, 1980, s. 281).

Post-Kalkınmacılığın Tarım ve Köylü Sorunu Özelinde Eleştirisi

Kalkınma kavramının 1980'lerin sonlarından tibaren yeniden ele alınması, tarım ve gıda ilişkileri alanındaki literatürün de bir bakıma değişmesine neden olmuştur. Burada kalkınma kavramı, tartışmasız bir şekilde kilit bir rol üstlenmiştir. Zira kalkınma kavramı tarım ve gıda ilişkileri, kapitalist toplumsal ilişkilerin eleştirisi ve post-dönüş odaklı sosyal teori gibi alanlar arasında aracılık yapmıştır. Bu doğrultuda, kalkınma kavramına ilişkin güncel tartışmaları

eleştirel bir bakış açısıyla ele almak gerekmektedir; ancak bu gereklilik belli temel sınırlamaları da kapsamaktadır. Bu amaçla, burada kalkınma literatürünü bütünüyle incelemek yerine, yalnızca eleştirel perspektifleri değerlendirilmektedir. Eleştirel yaklaşımlar kendi içlerinde önemli farklılıklar gösterse de, söz konusu yaklaşımlar ekonomi ve politik ve post-kalkınmacı bakış açıları arasındaki ayrışma üzerinden incelenmelidir. Çünkü söz konusu iki yaklaşımın teorik varsayımlarındaki belirgin farklılıklar daha soyut düzeylerde ortaya çıkmaktadır. Kalkınma literatürünü bu şekilde yorumlamanın bir diğer sebebi de eleştirel tarım ve gıda çalışmalarındaki post-kalkınmacı dönüşümdür. Tarım ve köylü sorununa dair yaklaşımlardaki kalkınmacılık sonrası dönüş, özellikle Marksist yaklaşımların egemen olduğu tarımsal ekonomi politiğe yönelik eleştirilerle şekillenmiştir.

Köylü çalışmalarında ana eleştirilerin hedefi, ortodoks-modernite temelli ve ana akım kırsal sosyoloji yaklaşımlarıdır. Buna karşılık, eleştirel tarım ve gıda çalışmaları sadece bu yaklaşımları değil, aynı zamanda politik ve ekonomik anlayışları ve Marksizmi de eleştiri kapsamına almıştır. Köylü çalışmalarının entelektüel kaynağı Marksizm iken, eleştirel tarım ve gıda çalışmaları sosyal teorideki post-dönüşümden beslenmiştir. Bu nedenle söz konusu yaklaşımın eleştirel değerlendirmesi, siyasal iktisadın eleştirisini merkeze alan çağdaş Marksizm ekseninde, eleştirel bir toplum teorisi perspektifiyle yapılmaktadır. Bu sınırlamalarla birlikte kalkınmaya yönelik eleştirel yaklaşımları iki ana kategoriye ayırmak mümkündür. Bu yaklaşımlar kendi içlerinde ve aralarında önemli farklılıklar ve ortak noktalar barındırmaktadır. Bu yaklaşımlardan ilki kalkınmayı sermayenin bir stratejisi, diğeri kalkınmayı modernitenin bir söylemi olarak değerlendirmektedir. İlk yaklaşım politik ve ekonomik bakış açısıyla ilişkilendirilebilirken, ikinci yaklaşım post-kalkınmacılık kapsamında ele alınabilir. Kalkınma fikri ve pratiğiyle ilgili güç ilişkilerini ortaya çıkarma konusunda önemli katkıları olsa da, bu iki düşünce akımı ortak bir sınırlılığı paylaşmaktadır. Bu sınırlılık, kalkınmanın modernite söylemi olarak ortaya çıkışını ve gerileyişini sağlayan öznelliklerin (tarihin öznesi olarak sermaye veya modernite gibi) eksik ve en iyi ihtimalle tek yönlü olarak anlaşılmasından kaynaklanmaktadır.

Muhtemelen post-yapısalcı/post-modernist kalkınma eleştirilerinin, kalkınmayı çekişmeli bir süreçten ziyade iktidar ve aklın ortaya çıkış süreci olan moderniteyle ilişkilendirmesi, bu yaklaşımlardaki eksik veya tek taraflı öznellik anlayışından kaynaklanmaktadır. Bu durumun getirdiği sorun ise modernitenin eleştirel aklını iktidara, modernleşme süreçlerini ise yalnızca modernleşme okulu veya kalkınmacı yaklaşımların siyasi ve teorik iddialarına indirgemektir. Kalkınmayı sermayenin müdahaleci bir stratejisi olarak gören eleştirilerin, sermayeyi kendi içinde çelişkiler ve çatışmalar barındıran ilişkisel bir kategori (toplumsal bir ilişki) olarak ele almakta yetersiz kaldığı söylenebilir. Böylece kalkınma ve azgelişmişlik temel olarak ekonomik ve politik açıdan sermayenin hareket yasalarına indirgenmektedir. Kalkınma tartışmalarının geçmişi düşünüldüğünde bu iki eleştiri akımını çelişki ve öznellik anlayışları üzerinden değerlendirmek yerinde bir yaklaşım olarak görülebilir. 1960'ların sonundan 1970'lere kadar eleştirel düşüncede baskın olan sermaye temelli kalkınma yaklaşımları, zamanla post-yapısalcı/post-modernist eleştirilerin etkisiyle önemini yitirmiştir. Kalkınma alanındaki eleştirel çalışmalara post-kalkınmacı yaklaşımlar hâkim olsa da, 21. yüzyılın başından beri bu hâkimiyetleri zayıflamaktadır. Bu geri çekilmenin arkasında yatan nedenler arasında kapitalizmin ekonomi, siyaset, çevre, iklim, gıda, enerji gibi pek çok alanda yaşadığı çok boyutlu krizler ve eleştirel anlayışların bu krize karşı kapsamlı ve kalıcı bir çözüm geliştirememesi de etkili olmuştur. Bu krizlerin etkisiyle kalkınma alanında toplumsal ilişkilerin yapısal analizine dönülmesini gerektirmektedir. Başka bir deyişle, artık sadece kalkınma alanında değil sosyal bilimlerin daha geniş bağlamında da 19. yüzyıl tartışmalarını kapitalizm ve modernite tarihindeki yeni gelişmeler ışığında yeniden ele alma eğilimi vardır (bkz., Makki, 2014). Buna karşın bu yönelim post- dönüşümün farklı biçimleri olan post-

yapısalcılık ve post-modernite gibi akımların sağladığı eleştirel anlayışların etkisiyle belirlenmektedir. Post-dönüşüm tartışmalarının sunduğu eleştirel öngörüler sayesinde, kalkınma eleştirilerini daha yapısal bir temelde yeniden değerlendirme fırsatı ortaya çıkmıştır.

Kalkınmacılıktan, post-kalkınmacılığa geçişe ve post-kalkınmacı argümanların eleştirisine odaklanmanın temel amacı, bu argümanların eleştirel tarımsal gıda çalışmalarıyla kurduğu ilişkiyi ortaya koymaktır. Çalışmanın argümanlarından biri; eleştirel tarım çalışmalarını karakterize eden post-kalkınmacı eğilimlerin, gıda egemenliği ve tarımsal yurttaşlık gibi alternatif kavramlarda açıkça görüldüğüdür. Bu doğrultuda post-kalkınmacılığın ortaya çıkışı ve ayırt edici özelliklerini incelemekte fayda vardır.

Post- Kalkınmacılığın Yükselişi ve Sınırları

Post-kalkınmacı yaklaşımlar 1990'larda popülerlik kazansa da, esasen 1980'lerde yaşanan ve kalkınmanın çıkmazı olarak adlandırılan dönemin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Booth, 1994, s. 16). Kalkınma, İkinci Dünya Savaşı'nı takiben 1970'lere dek süren altın çağını tamamladıktan sonra özellikle kapitalizmin süreğen krizleri nedeniyle pratik ve teorik olarak gücünü yitirmeye başlamıştır. 1970'lerde kalkınma projesinin sosyo-ekonomik ve ekolojik vaatlerini yerine getirememesi, bu paradigmaya yönelik sert eleştirilerin zeminini hazırlamıştır. Bu durum neoliberal sağın, neoliberal kalkınma eleştirisi ve kültürel solun post-kalkınmacı kalkınma eleştirisi olmak üzere iki farklı yolun belirginleşmesine neden olmuştur. Kalkınma fikrinin ekonomik büyüme odaklı özüne bağlı kalanlar, ortaya çıkan başarısızlığı Keynesyen kalkınma modellerine bağlamış ve bunun sonucunda dünyayı neoliberalizm ve liberal küreselleşme anlayışına göre düzenlemeye yönelmiştir. Diğer yaklaşım olan kültürel sol ise kalkınma fikrinin sadece bir ekonomik kontrol aracı olmadığını, aynı zamanda Asya, Güney Amerika ve Afrika'daki fiziksel ve sosyal gerçekliği şekillendiren birincil mekanizma olduğunu öne sürmüştür. Marksizm ise bu süreçte tartışmalı bir şekilde savunmaya çekilmiştir. Bunun nedenleri arasında Sovyet tipi sosyalizmin çöküşüyle birlikte liberallerden gelen ideolojik saldırılar, Doğu Asya kaplanlarının yükselişinden kaynaklanan teorik eleştiriler ve en önemlisi 1980'lerin ruhunu yansıtan postmodernizmden gelen metodolojik ve epistemolojik eleştiriler bulunmaktadır (Ritzer, 2019, s. 76). Postmodernistler, Marksizmi Avrupa-merkezli bir ilerleme ve zorunluluk anlayışını yeniden üretmekle suçlar ve bu anlayışın özcülük, indirgemecilik ve determinizm gibi metodolojik sorunlara yol açtığını savunurlar (Booth, 1994). Keynesyen kalkınmacı dönemle Marksizm ve onun farklı yorumları ilişkilendirilirken, neoliberal küreselleşme dönemi de post-kalkınmacılık ve diğer post yaklaşımlarla benzer bir paralellik göstermektedir. Tarihsel bağlam ışığında, farklı post-kalkınma perspektiflerini birleştiren ayırt edici nitelik; kalkınma alternatifleri üretmekten, bizzat kalkınmaya alternatifler arayışına kaymasıdır (Escobar, 2000, s. 12). Kalkınmanın hem eleştirilip hem de yeni alternatiflerinin sunulduğu bu post-kalkınmacı yaklaşımın, üç belirgin özelliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bunlar:

- Yalnızca fiziki değil, aynı zamanda zihinsel ve gerçekliğe dair algısal bir sömürgeleştirme aracı olarak kalkınma anlayışı,
- Farklılık ve çeşitlilikle mücadele eden bir süreç olarak kalkınma anlayışı,
- Kalkınmanın hedeflediği tek tipleşmenin aksine, farklılıkları ve öznellikleri yeniden önemseyerek onları değerli kılmaya çalışan kalkınma sonrası anlayış (Escobar, 2000, s. 52).

Zihinsel ve gerçekliğe dair algısal bir sömürgeleştirme aracı olarak kalkınma anlayışını, Sachs (1992) son kırk yılı kalkınma çağı olarak adlandırmış ve bu çağın sonunun geldiğini savunarak; kalkınmanın ölümünün ilan edilme zamanının geldiğini ifade etmiştir. Buradaki kritik nokta kalkınmanın son bulmasının basit bir teknik performans veya sınıf çatışması olarak değil, bir zihniyet değişikliği olarak görülmesidir. Kalkınma, basit bir sosyo-ekonomik

girişimden öte, gerçekliği şekillendiren bir algı, toplumu rahatlatan bir efsane ve bireysel arzuları tetikleyen bir hayal gücüdür (Sachs, 1992, s. 68). Kalkınma, gerçekliği modelleyen bir algı olmanın ötesinde; varsayımları, dayattığı inançları ve dünya görüşüyle bir bütünü oluşturan paradigmadır (Buttel ve Newby, 1980, s. 101). Kalkınmayı mit ve inançlarla örülü bir paradigma olarak gören post-kalkınmacı yaklaşım, tartışma zeminini Marksist ekonomi politiğin ötesine taşımıştır (bkz., Makki, 2014).

Burada temel soru ise kalkınmanın nasıl daha iyi yapılacağı; Güney Amerika, Asya ve Afrika'nın hangi tarihsel süreçlerden geçerek, hangi sonuçlara ulaşarak Üçüncü Dünya olarak tanımlandığı sorusu olmuştur (Escobar, 2000, s. 49). Kalkınma yaklaşımındaki bu dönüşümle birlikte post-kalkınma kavramı, geleneksel kalkınma söylemlerinden ve uygulamalarından köklü bir ayrılışı temsil eder. Escobar'ın kalkınmayı zihinlerin sömürgeleştirilmesi olarak gören perspektifi; kalkınma söyleminin kurumsallaşması ve özgün öznellikler üretmesi neticesinde, gerçekliğin sömürgeleştirilmesi süreciyle bütünleşmektedir. Escobar'ın önerdiği kalkınma formülasyonu şöyledir: Tarihsel olarak tekil bir deneyim, bir düşünce ve eylem alanının yaratılması olarak, onu tanımlayan üç eksenin özelliklerini ve karşılıklı ilişkilerini analiz etmek. Ona atıfta bulunan ve onun aracılığıyla ortaya çıktığı nesneler, kavramlar, teoriler ve benzerleri olarak detaylandırıldığı bilgi biçimleri; onun pratiğini düzenleyen iktidar sistemi. Bu söylem tarafından teşvik edilen öznellik biçimleri, insanların kendilerini gelişmiş veya azgelişmiş olarak tanımaya başladıkları biçimlerdir. Bu eksenler boyunca bulunan biçimler topluluğu, söylemsel bir oluşum olarak kalkınmayı oluşturur ve bilgi biçimleri ile iktidar tekniklerini sistematik olarak ilişkilendiren etkili bir aygıta yol açar (Escobar, 2000, s. 100).

Post-kalkınmacı düşünürlerin görüşleri arasında belirgin farklılıklar olduğu ortadadır. Kalkınmanın bir söylem olarak ele alınması, onun bir paradigma veya algı olarak anlaşılmasından farklıdır. Buna karşın bu yaklaşımların tümü, kalkınmayı ekonomi politiğin ötesinde yeniden ele alarak çeşitli post-kalkınmacı eleştiri biçimleri sayesinde bilgiyi ve bilgi üretimini sorgulamayı hedefler. Kalkınma bilgisinin evrenselliği ve indirgeciliği özellikle kalkınmacı yaklaşımlarda vurgulanan ekonomik büyüme odaklı zamansal ilerleme fikrinin eleştirisiyle öne çıkar. Buradan hareketle post-kalkınmacı yaklaşımlar, kalkınmayı biçimsel olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan bir olgu olarak formüle eder; ancak asıl vurguları kalkınma söyleminin içerik açısından sömürgeci söylemle olan sürekliliğidir. Post-kalkınmacı yaklaşımlar, Avrupa-Atlantik uygarlığını en ilerici aşama olarak tasvir etmekte ve kalan bölgelerin sözde geri kalmışlık durumlarını yalnızca Batı'nın izlediği yolu takip ederek sona erdirebileceğini öne sürmektedir (Sachs, 1992, s. 74). Post-kalkınmacı yaklaşımlar bu genel eleştiriyi kullanarak teorilerin, kavramların ve analiz nesnelerinin farklı bilgi üretim alanlarında Avrupa-merkezci bir bakış açısıyla nasıl yeniden kurgulandığını göz önüne sermiştir.

Post-kalkınmacı yaklaşımlara ilişkin eleştirilerden en yaygın olanlarından biri de post-kalkınmacı yaklaşımların söylemini vurgulayarak kapitalizm ve yoksulluk gibi maddi gerçeklikleri ihmal ettikleri üzerinedir. Bu eleştiri, Escobar'ın deyişiyle ideoloji alanını somut bir temelden yoksun ve maddi etkileri olmayan bir şey olarak gören gerçekçiler için cazip bir nitelik taşımaktadır (Escobar, 2000, s. 119). Buna karşın post-kalkınmacı yaklaşımlar, kapitalizm ve modernitenin hem söylem hem de pratik sistemler olduğunu savunarak, söylemin bu anlamda bir maddeselliğe de sahip olduğunu ifade eder (Escobar, 2000, s. 131). Post-kalkınmacı yaklaşımlar kalkınmanın sadece bir söylemden ibaret olmadığını aynı zamanda IMF, Dünya Bankası ve BM gibi uluslararası kuruluşlar, ulus-devletler ve yerel örgütler aracılığıyla nasıl kurumsallaştığını öne sürmüştür. Ancak bu kurumsallaşma süreci, zihinlerin sömürgeleştirilmesini ve ardından gerçekliğin sömürgeleştirilmesini beraberinde getirmiştir. Neticede post-kalkınma literatürünün, Batı ile Batı dışı arasındaki ikilikleri yıkmak bir yana, bunları yeniden ürettiği söynebilir.

Farklılık ve çeşitlilikle mücadele eden bir süreç olarak kalkınma anlayışı: Kalkınmanın zihinleri ve gerçekliği sömürgeleştirdiğini savunan post-kalkınma yaklaşımına sahip araştırmacıları, kalkınmacı bilgi üretiminde gizli olan sorunlu varsayımların toplumsal ilişkilerdeki farklılıkları nasıl ortadan kaldırdığını açıklamaya çalışmışlardır. Bu eleştirinin temelinde kalkınma bilgisinin, müdahaleye ihtiyaç duyan hedef nüfuslar gibi belirli analiz nesneleri ve öznellikler oluşturmak ve bu süreçte gelişmiş dünyanın temsilcilerinin müdahalesini meşrulaştırmak için tasarlandığı fikri bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle kalkınmanın bir söylem olarak kavramsallaştırılması, post-kalkınmacılara bilimsel olarak kabul edilen analiz nesnelerinin bile onları tanımlayan söylem tarafından inşa edildiğini gösterme imkânı sunmuştur. Kalkınma söylemi kendisini rasyonalite ve aklın müstakil bir merkezi olarak sunmak istemektedir. Batı ve Batı-dışı arasındaki ilişki bu terimlerle inşa edilecektir. Batı, Batı dışının sahip olmadığı uzmanlık, teknoloji ve yönetim becerilerine sahiptir. Bu eksiklik Batı dışının sorunlarına neden olan şeydir. İster uluslararası tahıl piyasaları, devlet sübvansiyonları ve silah ticareti gibi küresel düzeyde, isterse toprak sahipliği, gıda kaynakları ve gelir dağılımı gibi daha yerel düzeyde olsun, güç ve eşitsizlik meseleleri hiçbir yerde tartışılmayacaktır. Zira kalkınma söylemi, kendi varlığının da dâhil olduğu bu tür sorular karşısında sessiz kalabilmek için kendi dışında duran bir nesneye ihtiyaç duyar (Mitchell 1988, s. 160-163). Post-kalkınmacı eleştiriye göre kalkınma alanındaki bilgi üretimi, profesyonel ve teknik süreçler yoluyla evrenselci, özcü ve indirgemeci bir yapıya bürünür. Bu durum, kalkınma meselelerinin giderek daha teknokratik bir yaklaşımla ele alınmasına yol açmaktadır. Bu sürecin işlerlik kazanmasıyla birlikte sosyal ve siyasi konuları siyasi alandan soyutlayıp basit teknik sorunlar olarak sunmak da kolaylaşmaktadır. Kalkınma söylemi, bilgi üretimini teknokratikleştirerek sosyal ve politik sorunları ele alış biçimini sınırlamıştır. Böylece bu sorunlara yönelik soruları ve cevapları da dar bir alana hapsetmiştir (Ferguson, 1994, s. 45). Kalkınma söyleminin, düştüğü yöntemsel hatalar ve yarattığı paradokslar; kalkınmanın kapalı ve durağan bir sistem olarak kavramsallaştırılmasına neden olmuştur.

Post-kalkınmacı eleştiriye göre kalkınmacı düşüncenin bu şekilde işlevselleştirilmesi, yalnızca bilim ve bilgi sorunlarına değil, aynı zamanda belirli bir öznellik türünün gelişimini de etkilemiştir. Farklılıklara karşı yürütülen bu mücadele, hem gelişmiş ülkelerin kibirli müdahaleciliğine hem de gelişmemiş/azgelişmiş ülkelerin kendini küçümsemesine bilişsel bir temel oluşturarak ilerlemiştir. Bu temele dayanan kalkınma uygulamaları, refah ve esenlik kavramlarını ekonomik büyüme ile sınırlamış, diğer refah biçimlerine ve yaklaşımlarına müsamaha göstermemiştir (Sachs, 1992, s. 97). Post-kalkınmacı eleştiri kalkınma dünyasının dışındaki farklılıklara özel bir ilgi duysa da kalkınma uygulamalarının kendi içindeki farklılıkları ihmal etmesi sıkça eleştirilmiştir (Friedman, 2016, s. 690). Post-kalkınmacı yaklaşımlar, kalkınmanın çatışmalı doğasını ve kurumsal farklılıkları göz ardı ederek özcü bir tanım sunmuştur (Escobar, 2000, s. 140). Bu eleştiri geçerli bir zemine sahip olsa da, kalkınma söylemini bütüncül bir yapı olarak ele almak mümkündür. Zira kalkınma, farklı biçimlerde tezahür etse de ortak bir bilişsel ve siyasi temele dayanır. Bu ortak zemin, özellikle post-kalkınmacı yaklaşımla belirginleşmiştir.

Farklılıkları ve öznellikleri yeniden önemseyerek onları değerli kılmaya çalışan kalkınma sonrası anlayışı: Post-kalkınmacı eleştiri, kalkınmanın asıl sorununun vaatlerini yerine getirememesi veya hedeflerine ulaşamaması olmadığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte kalkınmacı bilgi üretiminde gizli olan sorunlu varsayımların, toplumsal düzeyde farklılıklara karşı bir savaş olarak nasıl kurumsallaştığını da göstermiştir. Özellikle biyoçeşitlilik kaybı, çölleşme, kirlilik, küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi ekolojik krizlerle birlikte kalkınma tartışmaları çevresel bir dönüşüm geçirmiştir. Kalkınmanın Avrupa-merkezci doğasının ve yarattığı ekolojik sorunların göz önüne serilmesiyle, daha fazla insan gelişmemiş olarak adlandırılan eski dünyanın aslında o kadar da kötü olmadığını fark etmiştir. Kalkınmayı

zihinlerin sömürgeleştirilmesi ve sosyal ile ekolojik çeşitliliğe karşı bir savaş olarak tanımlayan post-kalkınmacı yaklaşımlar; yerel ekonomiye, kültüre ve bilgiye ilgi duymuş, aynı zamanda yerelleşmiş ve çoğulcu taban hareketlerini savunmuştur. Kuşkusuz bu durum, post-kalkınmacıların ortak özellikleri olmuştur (Escobar, 2000, s. 144). 1970'lerdeki kalkınma eleştirileri, kapitalist dünya sisteminden kopuşu merkeze almıştır. Buna karşılık post-kalkınmacı eleştiri, eşitlik kavramını ekonomik büyümeden soyutlar. Bu yaklaşım, refahı topluluk ve kültür ekseninde yeniden tanımlamaktadır.

Post-kalkınma kavramı etrafındaki ateşli tartışmaların ana konularından biri post-kalkınmacıların, kalkınma alanının dışındaki farklılıklara ve öznelliklere yeniden önem atfetme çabalarıdır. Bu eleştirilerin bir kısmı, yerel ve sivil toplum gibi kavramların eleştirilmeden kutsanmasıyla oluşan romantik bir yaklaşımdan doğmuştur. Post-yapıasalcıların bu yorumu, Batı'ya yönelik her türlü radikal eleştiriyi ya da yerelin her türlü savunusunu romantik olarak nitelendiren pek çok akademisyenin kronik gerçekçiliğinin bir yansımasıdır. Buna ek olarak post-yapısalcılar, gerçekçi toplumsal değişim kavramının temelinde yatan maddi sebepler, geçim kaynağı, ihtiyaçlar ve benzerlerine ilişkin kendi görüşlerini ortaya koymakta başarısız olmaktadır (Escobar, 2000, s. 144-147). Escobar'ın bu yorumu, post-kalkınma kavramına ilişkin her türlü eleştiriyi değişmez bir şekilde gerçekçi olarak etiketleyen çoğu akademisyenin kronik post-kalkınmacılığın bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda post-kalkınma tartışmalarının çıkmaza girdiği ve verimli bir tartışma olasılığının olmadığı da söylenebilir. Bu çıkmaz, yalnızca post-kalkınma yaklaşımını eleştirenlerin post-yapısalcı argümanların aşırı basitleştirmesinden değil, aynı zamanda post-kalkınma yaklaşımının kendisinden de kaynaklanıyor olabilir. Çünkü bu yaklaşımın çerçevesi, kalkınmaya alternatiflerin ortaya çıkabileceği sosyal koşullara dair bir tartışmaya yer bırakmayacak şekilde kurgulanmıştır. Gerçeklik ve hakikatin söylemsel yapısı hakkındaki tüm post-yapısalcı iddialara rağmen post-kalkınmacı eleştiriler kendilerini kapalı bir hakikat sistemi gibi konumlandırmaktadır. Başka bir ifadeyle asıl sorun, post-kalkınmacı yaklaşımların kalkınma söylemi ile kapitalizm arasındaki ilişkiyi göz ardı etmesi değil, bu ilişkiyi dışsal bir faktör olarak ele almasıdır. Kuşkusuz bu ilişki, sadece kalkınma söylemini değil kalkınmaya sunulan alternatifleri de şekillendirmektedir. Kalkınma alternatiflerinin büyük ölçüde yerel topluluklar ve yerel dünyalarla sınırlı kalması, muhtemelen bu durumdan kaynaklanmaktadır.

Buraya kadar, kalkınmayı zihinlerin sömürgeleştirilmesi, farklılığa karşı yürütülen bir savaş olarak kavramsallaştırmaları ve farklılığın ve diğer öznelliklerin yeniden değerlendirilmesi temelinde kalkınma sonrası bir çağ çağrısı yapmaları bakımından post-kalkınmacı eleştirilerin ayırt edici özellikleri ele alındı. Post-kalkınmacı eleştiriyle birlikte kalkınma alanında üretilen bilim ve bilginin köklü sorunlarının daha fazla farkına varılabilir. Post-kalkınmacılar, kalkınmayı bilgiyi nesneleştiren ve teknokratikleştiren bir anti-politika makinesi olarak eleştirir. Bu eleştiri, kalkınmanın toplumsal ve ekolojik farklılıkları nasıl yok ettiğini tartışmasız bir şekilde görünür kılar. Kısacası post-kalkınmacı eleştiri, tartışılan üç ayırt edici özelliği temelinde zihinlerimizi sömürgeleştirme pratiklerinden arındırmak ve kalkınmaya farklı alternatifler hayal etmek için yeni kapılar açmıştır. Post-kalkınmacı yaklaşımların ayırt edici niteliklerinin bu şekilde detaylandırılması, post-kalkınmacı yaklaşımların nasıl formüle edildiğinin ve sorunsallaştırıldığının da tartışılmasına zemin hazırlamıştır.

Post-kalkınmaya ilişkin eleştiriler çok sayıda olmasına karşın, tartışma boyunca gündeme gelen önemli konulardan bazıları şunlardır. Teorik bazda bu yaklaşımın çeşitli zayıflıkları bulunmaktadır. Eylemlilikten yoksun olması, kalkınmayı tek bir bütün olarak ele alması ve bu süreçlerin yol açtığı eşitsizlikleri göz ardı etmesi önemli eksikliklerdir. Ayrıca teknolojiye dair sığ bir bakış açısı benimsenmiş, Marx'tan Gramsci'ye kadar uzanan önemli tarihsel metinlere gereken ilgi gösterilmemiştir. Kapitalizmin kendine özgü yapısı ve kapitalizme geçiş süreçlerinin önemi de ihmal edilmiştir. Metolojik ve epistemolojik bazda ise ampirik verileri

açıklamakta yetersiz ve betimleyici bir düzeyde kalmıştır. Ayrıca metodolojik özcülük, söylemsel idealizm ve görecelik gibi sorunlu yaklaşımlar sergilenmiştir. Siyasi bazda da farklılık siyasetine aşırı derecede odaklanması, parçalanmış toplumsal ilişkileri ve demokrasi gibi kavramları tarihten bağımsız ve eleştirel olmayan bir şekilde analiz etmesi dikkat çekmektedir. Aynı zamanda yerel olana dair eleştirel olmayan bir yüceltme söz konusu olup, sınırlı bir siyaset anlayışına ve ölçek büyütme sorununa işaret etmektedir. Bu eleştiriler, geçerli bazı noktalar içerse de kendi sorunları da vardır. Fakat bunları tek tek incelemek bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Burada asıl odaklanılan nokta, bu eleştirilerin kaynağının, post-kalkınmacı yaklaşımlarda gizli olan ve kalkınmanın çelişkileri ile kapitalizmle ilişkisine dair problemli anlayıştan gelmesidir.

Post-kalkınmacı yaklaşımlar, köylülüğün sınıf yapısı içinde kırsal proleterlere ya da kapitalist çiftçilere dönüştüğü savına odaklanmıştır. Tarımsal ekonomi ve politik çerçevesinde, bu dönüşüm sürecinin köylülük nosyonunu hem sosyal hem de siyasal bağlamda çağ dışı kılmaktadır (Rist, 2011, s. 103). Post-kalkınmacı yaklaşımlar, tarım ve köylü ilişkilerinin meta dışı ve kapitalist olmayan unsurlarını bir engel olarak değil, post-kapitalist bir dönüşüm için potansiyel olarak değerlendirmektedir. Post-kalkınmacı yaklaşımlar, tarım sorununun teorik merkezini sınıfsal ayrışma ekseninden uzaklaştırmıştır. Bu perspektif, köylülüğü endüstriyel tarım ve kapitalist gıda sistemine karşı direnen politik bir aktör olarak yeniden kurgulamaya odaklanmıştır.

Kapitalist zenginliği ve üretimi analiz dışında bırakmak post-kalkınmacı yaklaşımlarda toplumsal çelişkilerin sorunlu bir şekilde kavranmasına neden olur. Bunun sonucunda, toplum zenginler/elitler ve diğerleri gibi belirsiz kategorilere bölünür. Post-kalkınmacı düşüncedeki zengin ve yoksul gibi belirsiz tanımlar, bu toplumsal grupların nesneleştirilmiş kavramlar olarak ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Post-kalkınmacı yaklaşımlar, kapitalist birikim sürecinin yarattığı karmaşık sınıf çelişkilerini ve öznellikleri analiz etmek yerine sadece zenginler ve yoksullar gibi yüzeysel bir ayrıma indirgemişlerdir. Özetle kapitalist toplumsal ilişkilerin çelişkilerini analiz etmeden, kalkınmaya alternatif arayışlar sınırlı kalır. Bu sınırlılık, farklılık sorununu ele almayı engeller ve kalkınmacı düşüncenin özünde bulunan şeyleşmiş kategorileri, ikilikleri ve tek taraflı öznellikleri istemeden de olsa tekrar ortaya çıkarır. Bu doğrultuda Marksizmi bir ekonomi politiği olarak değil, eleştirel bir toplum teorisi olarak ele almak bu sorunun çıkış yolu olarak gösterilebilir.

Eleştirel Tarım ve Gıda Çalışmalarında Yeni Yönelimler

1980'li yılların sonuyla beraber tarım ve gıda ilişkilerinde sermayenin egemen olması gıda bağlantılarında metalaşma süreçlerinin oluşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla tarım ve gıda ilişkilerinde metalaşma süreçlerini hızlandıran nitelikler şöyle ifade edilebilir:

- Neoliberalizm bağlamında biçimlenen tarım ve gıda ilişkilerinin küreselleşmesi.
- Küçük üreticiler ve ulus-devlet arasındaki ilişkinin neoliberalizmi temel alarak yeniden inşası.
- Güney yarım küre ülkelerinin sebze ve meyve üretimine geçiştiği ucuz emek bazlı yeni evrensel iş bölümü.
- Biyoteknoloji ve ikameciliğin etkisiyle, tarım ve gıda üretiminde yeni hareketlerin ortaya çıkması (Ecevit, 2009, s. 51).
- Uluslararası tarım ve gıda şirketlerinin tarımsal alanda artan hegemonyası.
- Gıda kültürünün, sermaye birikim süreçleri bağlamında değişmesi.
- Sözleşmeli çiftçiliğin yaygınlaşması.
- Tarımsal araştırma süreçlerinin spesifik bir hal alarak; süpermarketler vasıtasıyla ticaret sermayesinin öneminin artması.

Tarım ve gıda ilişkilerinde sermayenin gücünün artmasıyla birlikte oluşan bu gelişmeler, literatürde insan ve çevre sağlığı, etnik ve cinsiyete dayalı toplumsal eşitsizlikler ve sınıfsal ilişkiler bakımından tartışmalara neden olmuştur. Yukarıda aktarılan gelişmeler neticesinde oluşan metalaşma süreçleri, hem tarım ve kır bağlamında yapılan çalışmalara ilişkin eleştirilere hem de meta biçimini alan gıdanın kendisinin de bir bilgi konusu olarak evrilmesini sağlamıştır. Örneğin, tarım ve gıda sosyolojisi ders kitapları incelendiğinde gıdanın aslında ne kadar yaşamsal ve kültürel bir öneme sahip olduğu hatırlatılarak başlandığı; ancak aynı zamanda gıdayla aramızdaki bağın fiziksel ve zihinsel olarak zayıfladığı vurgulanmaktadır (Clapp, 2012, s. 19). Gıdanın metalaşma süreciyle eş zamanlı olarak artan bu mesafe, özellikle fiziksel boyutuyla dikkat çekicidir. Bir yemeğin tabağa gelene kadar kat ettiği mesafe, Kuzey Amerika ve Avrupa için ortalama 2.500 kilometre olarak hesaplanmıştır. Küreselleşme süreci gıdayı, üretiminden sofralarımıza gelene kadar karmaşık bir yolculuğa çıkararak bizden uzaklaştırmaktadır. Sonuç olarak gıda ile aramızdaki fiziksel mesafe arttığı gibi ona karşı duyduğumuz zihinsel yabancılaşma da çarpıcı boyutlara ulaşmaktadır (Clapp, 2012, s. 30). Bu bağlamda üretim ve dağıtım süreçleri, iktisadi, sosyal, kültürel ve siyasal bakımdan gıda ile olan ilişkide bir yabancılaşma ile karşı karşıya kalındığı söylenebilir. Haliyle tarım ve gıda sosyolojisi literatüründe genel eğilim de, gıda bazlı olmuştur. Tarım ve gıda ilişkilerinin akademik yolculuğu 1980'lerin sonunda tarım bilimleri ve ekonomi gibi belirli alanlarla sınırlıyken, 1990'larda tarımdaki neoliberal dönüşümle birlikte bu sınırlar ortadan kalkmıştır. Bu durum, konuyu gıda mühendisliği, genetik, sağlık, çevre, iktisat ve kimya gibi çok çeşitli disiplinlerin ortak tartışma zeminine taşımıştır (Koç, 2013, s. 260). Tarım ve gıda sosyolojisi, tarımsal üretime odaklanan analizleri gıda ilişkileri çerçevesinde çeşitlendirerek, bu alandaki tartışmaları da kapsayacak biçimde kapsamını genişletmiştir. Tarım ve gıdaya bakış açımızda tematik bir dönüşüm yaşanmıştır. 1980'lerde çoğunlukla beslenme, ekonomi ve siyasi bir araç olarak ele alınan bu konular; günümüzde toplumsal kimlik, beden algısı, cinsiyet rolleri, kültürel alışkanlıklar ve hatta kişisel kaygılar gibi hayatın birçok yönüyle ilişkilendirilerek incelenmektedir (Koç, 2013, s. 264). Tarım ve gıda sosyolojisinin teşekkül süreci, kapitalist üretim ilişkilerinin çözümlemesine dayanan eleştirel tarım ve gıda çalışmalarının yükselişi çerçevesinde değerlendirilebilir. 1990'lı yılların sonlarına doğru kuramsal olgunluğa erişen çağdaş literatür, içerdiği kuramsal ve yöntemsel çeşitliliğe rağmen, eleştirel tarım ve gıda çalışmaları üst başlığı altında bütüncül bir biçimde ele alınabilir. Bu bütünlüğü mümkün kılan zemin ise, birbiriyle bağlantılı üç analitik düzeyde izlenebilmektedir.

İlki, bu çalışmaların ayırt edici yönü, ana akım çözümlemelerde sıkça rastlanan uzmanlaşma ve nesneleştirme eğilimlerine karşı, toplumsal ilişkileri daha geniş bir bağlamda kavramaya yönelik bütüncül bir analiz perspektifini merkeze almasıdır. Tarım ve gıda sistemi, gıda rejimi, endüstriyel tarım modeli gibi kavramlar üzerine yapılan çalışmalar, bu noktayı vurgulaması açısından mühimdir. Eleştirel tarım ve gıda tartışmalarının ikinci niteliği ise var olan tarım ve gıda sisteminin ekolojik, bireysel ve inşa ettiği sosyal eşitsizlikler bakımından sürdürülebilir olmadığıdır. Tarım ve gıda tartışmalarının temelinde kuramsal ve politik içeriği belirleyen kapitalist tarım ve gıda sisteminin eleştirisi bulunur. Üçüncü özellik de mevcut sorunların teknolojik geri kalmışlık veya piyasa ilişkilerinin tam anlamıyla yerleşmemiş olmasıyla ilişkilendiren ve liberalizm temalı analizlerde öne çıkan indirgemeci bakış açısının eleştirisidir. Bu bakımdan eleştirel tarım ve gıda tartışmaları, tarım ve gıda ilişkilerini kapitalist modernite ile olan ilişki özelinde sorunsallaştırmaya bir davet olarak ifade edilebilir.

Eleştirel tarım ve gıda çalışmalarının temellendiği üç ana kuramsal eksen, 1960-1980 dönemine özgü küçük meta üretimi tartışmalarını da kapsayan köylülük literatürüyle belirli düzeylerde kuramsal ve analitik paralellikler göstermektedir. Buna karşın eleştirel tarım ve gıda çalışmalarının yükselişi, yalnızca önceki literatürle süreklilik arz eden bir çizgiye değil, aynı zamanda kuramsal bir kırılmaya dayanmaktadır. Bu kuramsal dönüşümde belirleyici olan

başlıca etkenler, tarım ve gıda ilişkilerinin neoliberal politikalar doğrultusunda yeniden yapılandırılması ve sosyal bilimler alanında gözlemlenen post-yapısalcı ve post-modern yaklaşımların etkisidir. Bu post dönüşümle birlikte toplum araştırmalarında ilgi odağı genelden özele, bütünden tekile ve tarihten güncele doğru kaymıştır. Aynı zamanda belirlilik yerini göreceliğe, tutarlılık ise eklektik yaklaşımlara bırakmış; incelemeler ilişkisellikten farklılığa, sınıf ve statüden kimliklere ve olgulardan metinlere doğru yönelmiştir (Özuğurlu, 2011, s. 83). Bu yönelimin, köylülüğün politik kimliğine yansıması ise köylülüğün sadece ekonomik bir üretim birimi olarak değil, aynı zamanda politik bir özne olarak da dönüşmesine neden olmuştur. Taban fiyat uygulamaları ve girdi sübvansiyonları döneminde, devlet ile pazarlık etme gücüne sahip olan üretici köylü kimliği; doğrudan gelir desteği ve benzeri programlarla birlikte yerini sosyal yardım alıcısı konumuna bırakmıştır. Bu süreç, köylünün üretimden kaynaklanan kolektif siyasal talepkarlığını zayıflatmış, tarımsal destekleri bir hak olmaktan çıkarıp, yoksullukla mücadele kapsamında verilen bir lütuf algısına dönüştürmüştür. Tarımsal birliklerin özelleştirilmesi ve tarım satış kooperatiflerinin özerkleştirilme adı altında işlevsizleştirilmesi, kırsal alandaki örgütlü yapıyı derinden sarsmıştır. Eskiden tarımsal birlikler üzerinden siyaset mekanizmasını etkileyebilen köylü sınıfı, piyasa kurallarının hâkim kılınmasıyla birlikte atomize olmuştur. Ortak çıkarlar etrafında şekillenen sınıf bilinci, yerini bireysel hayatta kalma stratejilerine bırakmıştır. Böylece küçük köylülük, siyasal arenada belirleyici bir blok olmaktan çıkarak, seçim dönemlerinde hatırlanan ancak politika yapım süreçlerinden dışlanan pasif bir kitleye indirgenmiştir. Devletin tarımsal üretimden çekilmesiyle birlikte ciddi bir meşruiyet krizi yaşamıştır. Ancak paradoksal olarak, üretim desteklerinin çekilmesi köylüyü devletten özgürleştirmemiş, aksine doğrudan nakdi transferlere daha bağımlı hale getirmiştir. Bu durum, köylülüğün politik kimliğinde bir mülksüzleşme yaratmıştır. Köylü artık toprağını işleyerek var olan onurlu üretici değil, devletin sosyal politikalarına muhtaç, kırılgan bir nüfus kesimidir. Dolayısıyla tarımdaki dönüşüm sadece ekonomik bir rasyonalizasyon değil, aynı zamanda kırsalın politik iradesinin tasfiye edilmesi projesidir.

Kır sosyolojisinden, tarım ve gıda sosyolojisine doğru genişleyen kuramsal çerçeve içerisinde gözlemlenen teorik çeşitlenme ve ayrışma süreci de, söz konusu kuramsal kırılmanın ve dönüşümün bağlamı içerisinde şekillenmiştir. Bu bağlamda kritik nokta, Marksist kuramsal etkinin tarım ve kır çözümlemelerine, kent ve sanayi merkezli sınıf tartışmalarına kıyasla daha geç (özellikle 1970'ler ve 1980'ler sonrasında) nüfuz etmiş olmasıdır. Ayrıca, post dönüşümün sınıf temelli analizler üzerindeki yıkıcı etkisi, tarım ve kır odaklı tartışmalarda aynı düzeyde belirleyici olmamıştır. Buttel, bu konuya dair şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Tarımın ekonomi politiği, kendisini 1990'lardaki kalkınma/gelişme sosyolojisinden farklı bir konuma yerleştirerek, postmodernizmin kalkınma çalışmalarına ve Avrupa çevre sosyolojisinin bazı kısımlarında egemen olan siyasetsizleştirici biçimlerinden kaçınabilmiştir (Buttel, 2001, s. 113).

Bu çerçevede, 1990'lı yılların literatürü, tarım ve gıda ilişkilerinde neoliberal yeniden yapılandırma süreçlerinin küreselleşme bağlamında ele alınarak eleştirel bir sorgulama zeminine oturtulmasıyla biçimlenmiştir. Tarım sosyolojisi ve ekonomi-politiği, postmodernitenin siyasetsizleştirici etkisinden büyük ölçüde korunmuştur. Buna rağmen süreç, küçük meta üretiminin merkezindeki üretim ilişkileri analizinden erken bir kopuşa neden olmuştur. Bu bağlamda, gıda ilişkileri ekseninde yeniden yapılanan ilgili literatürün, küçük meta üretimi tartışmalarından ayrışan temel özellikleri şu şekilde ifade edilebilir.

- Devletin politika belirleme rolü yerine, sermayenin küresel ölçekteki birikim süreci,
- Geleneksel tarım politikalarının yerini, tarım ve gıdayı bir arada değerlendiren politikaların alması,
- Tarımsal üretimin sanayileşerek, eski tarımsal ilişkilerin yerini alması,

- Geleneksel üretim ilişkilerinin yerini ürün işleme, pazarlama ve dağıtım ağlarının alması (Ecevit, 2009, s. 54).

Bu bakımdan gıdanın dolaşımı merkezli tartışmaların öne çıktığı 1980'ler sonrasından 2000'lerin ortalarına kadar olan süreçle küçük meta üretimi sorunsalı etrafında yapılandırılan ve üretim ilişkilerine odaklanan tarım ve köylü tartışmaları arasında dikkate değer bir kuramsal ayrılıktan söz etmek mümkündür.

2000'lerin ikinci yarısı, tarım ve köylü sorunlarına yönelik ilginin yeniden yükselişe geçtiği bir döneme işaret etmektedir. La Via Campesina (Çiftçilerin Yolu) öncülüğündeki direniş, köylü kimliği tartışmalarını canlandırarak kapitalizme alternatif modellerin kuramsal gelişimine katkı sunmuştur. Çalışmanın iddiası; yeniden başlayan bu tartışmalara yön veren teorik unsurun, post dönüşüm yaklaşımlarından kaynaklandığı yönündedir. Başka bir deyişle, sosyal bilimlerdeki post dönüşümün etkisi, 2000'lerin ortasından sonra canlanan tarım tartışmalarında görülmüştür. Küçük meta üretimine yönelik temel eleştiri, konunun kapitalist gelişimin önündeki engellere indirgenmesidir. Bu durum, geçimlik ilişkileri geri gören gelişimci ve kalkınmacı bakış açısının sınırlarını aşamayan bir yaklaşım olarak özetlenebilir. Bu temelden hareketle, tarım ve gıda analizlerindeki mevcut eğilimin post-kalkınmacılık eksenli yaklaşımlar tarafından şekillendirildiği iddia edilebilir. Marksist analizleri eleştiren ve kalkınma paradigmasını sorgulayan perspektifler belirleyici konuma yükselirken; klasik analizler, eleştirel tarım ve gıda çalışmalarının getirdiği temel eleştirilerle karşı karşıyadır. Bu eleştiriler şu şekilde özetlenebilir:

- Tarım ve kırsal alan analizleri, 1980'ler boyunca Marksizmden beslenen ekonomik ve politik bir çerçeve tarafından şekillendirilmiştir. Bu yaklaşımlar, modernleşme teorisine karşıt bir duruş sergilese de, kendi içinde modernist yaklaşımların kuramsal açmazlarını taşımıştır. Bu durum, söz konusu analizlerin kapitalist gelişimi merkezi bir sorun olarak ele almasından kaynaklanmaktadır.
- Yapısalcılığın metodolojik kısıtlamaları, köylülük çalışmalarındaki küçük meta üretimi tartışmalarını sınırlamıştır. Bu tartışmalar, analiz düzeylerini ve birimlerini sadece ulus-devlet ve tarım ve kır çözümlemeleriyle sınırlı tutmuştur.
- Bu analizler, üretim ilişkileri ve tarımda ücretli emeğin gelişimi gibi sorunları ele alırken, kapitalist toplumsal ilintilerin kendisini sorgulamaktan ziyade, kapitalist gelişmeye olan bağlılıkları nedeniyle azgelişmişliğe odaklanmıştır. Bu bağlamda, köylülük ve kırsal ilişkiler, tıpkı modernleşmeci yaklaşımlarda olduğu gibi, sermaye merkezli bir bakış açısıyla değerlendirilmiş ve esasen geriliğin sembolleri olarak görülmüştür.

Eleştirel tarım ve gıda çalışmaları, yukarıdaki eleştirilere karşılık, post-kalkınmacı kuramsal yönelimleri temel almaktadır. Bu yaklaşımların ana vurguları şöyle sıralanabilir:

- Kapitalist tarım ve gıda sisteminin incelenmesi, ekonomi ve politiğin ötesinde, bilgi ve siyaset arasındaki ilişkiye dair temel bir tartışmadır. Zira tarım ve kırsal sorunların ana bağlamı olan kalkınma meselesi, ekonomik ya da teknik bir süreçten çok, belirli bir düşünce ve bilgi üretme tarzının bir yansımasıdır. Bu nedenle gelişme ve kalkınma kavramı, söylemsel bir yapı, bir paradigma ve hatta bir mit olarak yeniden değerlendirilmelidir. Tarım ve gıda ilişkilerini doğru bir şekilde anlamak için kalkınma düşüncesinin evrenselcilik, rasyonalizm gibi indirgemeci ve belirleyici özellikleri eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmelidir. Bu eleştirel bakış açısı olmadan, mevcut ilişkilerin yeniden üretilmesi kaçınılmaz olacaktır.
- Tarım ve gıda ilişkilerinin doğru bir analizi için, yalnızca ulus-devlet ve kırsal bölgelere odaklanmak yeterli değildir. Bu analizler, uluslararası sermaye birikim süreçleri ve bu

süreçleri yönlendiren Avrupa merkezli modernleşme bilgi pratiklerinin eleştirisi temelinde yapılmalıdır.

- Özellikle küresel ısınma ve iklim değişikliğinin neden olduğu çevresel yıkımın ulaştığı boyutlar, tarımın sanayileşmesi ve tarımsal işgücünün oluşumu gibi sorunların yeniden ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede, modernite bazlı ilerleme düşüncesinin bir parçası olan üretkenlik anlayışından vazgeçilerek, tarımsal üretim ve köylü uygulamalarının kapitalizme alternatif olma bağlamındaki politik önemi vurgulanmalıdır. Bu bakış açısıyla, köylülük bir geri kalmışlık sembolü olmaktan çıkarılmalı, aksine politik bir aktör olarak analizlere dâhil edilmelidir.

Eleştirel tarım ve gıda çalışmalarının kuramsal ve politik çerçevesini çizen bu önermeler, ekonomi ve politik bazlı yaklaşımlar ile post-kalkınmacı yaklaşımlar arasında bir kopuş olarak değerlendirilebilir. Yukarıda bahsedilen ekonomik ve politik ve post-kalkınmacı yaklaşımlar arasındaki ayrışma, bu çalışmanın temel kuramsal sorununu oluşturmaktadır. Bu ayrışmayı analiz ederek, 21. yüzyılın tarım ve köylülük sorununa dair bir yanıt aranmaktadır. Takip eden bölümde, kuramsal çerçeve ve ana savlar ile bu soruya odaklanararak cevaplanmaya çalışılmıştır.

Kapitalizm Çerçevesinde Tarım ve Gıda Sorunu

Eleştirel tarım ve gıda çalışmalarının temelini oluşturan kuramsal yapıyı ve Marksist tarım politikasına yöneltilen eleştirileri daha iyi kavramak amacıyla, söz konusu dönemin tarihsel ve düşünsel arka planını Marksizm ekseninde kısaca değerlendirmek yerinde olacaktır. 1980-1990 yılları arasındaki dönem, hem Marksist hem de Marksist olmayan çevreler tarafından Marksizmin krizi olarak değerlendirilmiştir. Bu krizin ana hatları ise şöyledir: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması ve sosyalizmin gerilemesi; sosyalist ve sosyal demokrat siyasi partilerin neoliberalizmin yükselişiyle birlikte küreselleşme süreçlerine adapte olması ve Doğu Asya ülkelerinin yükselişidir (bkz., Aydın, 2017; Buttel, 2001). Marksist eleştiri 1980'ler ve 1990'lardaki sosyal kuram ve kapitalizmde yaşanan niteliksel dönüşüm iddialarından önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu dönüşümün kanıtları olarak medya toplumu, küresel toplum ve post-endüstriyel toplum gibi yeni kavramlar gösterilebilir (bkz., Castells, 2016; Harvey, 2008; Jameson, 2011; Lyotard, 1984). Bu kavramların hepsinin de temelde farklı toplumsal çözümlemeler sunmasına karşın; üzerinde uzlaştıkları ortak nokta sınıf kavramının politik ve ekonomik olarak bir öneminin olmadığıdır. Sınıf kavramının, kuramsal nitelikte değerlendirildiğidir. Marksizme yöneltilen eleştirilerin kapsamı, tarih ve toplumdaki değişimi ele alma biçimlerinin ötesine geçmektedir. Bu eleştirilerin, yeni bir toplumsal döneme girildiği tezleriyle post dönüşüm akımlarının egemen olduğu bir entelektüel bağlamda ifade edildiğini belirtmek önemlidir. Marksizmi teorik ve politik olarak savunmaya iten başlıca eleştiriler, post modernizm, post yapısalcılık, post Marksizm, post feminizm, post kolonyalizm ve post kalkınmacılık gibi yaklaşımlardan geldiği ifade edilebilir. Genel anlamıyla post ön ekini taşıyan kuramlar, Marksizmi modernleşemci yaklaşımların karmaşık bir şekli olarak yeniden yorumlamış ve moderniteyi baz alan yaklaşımların rasyonalite, özcülük ve evrenselcilik gibi kuramsal hatlarını yeniden inşa etmekle eleştirmişlerdir. Özetle eleştirel tarım ve gıda çalışmaları, Marksizmin teori ve siyaset alanında geri çekildiği, demode veya eski bir yaklaşım olarak görüldüğü bir dönemin ürünüdür. Bu nedenle, eleştirel tarım ve gıda çalışmalarının kuramsal yönelimi de içinde bulunduğu bu tarihsel ve entelektüel ortamda biçimlenmiştir (Aydın, 2017, s. 147).

Eleştirel tarım ve gıda çalışmalarının öncüleri, içinde bulundukları bu tarihsel ve entelektüel ortamda özellikle post-kalkınmacılık ve genel olarak post dönüşüm akımlarından destek alarak eleştirilerini genişletmişlerdir. Bu eleştiriler, ana akım liberal ve modernleşmeci yaklaşımların haricinde, belirli Marksizm türlerinin egemen olduğu tarım ekonomisi ve politiği

alanına da yöneltilmiştir. Nitekim çalışmaların ana argümanı tarım ve köylü sorunları üzerine yapılan tartışmalardan, 2000'lerin ortalarından itibaren ekonomik ve politik temelden post-kalkınmacı bir çerçeveye kaymıştır. Diğer bir ifadeyle, ilgili literatürde görülen kuramsal değişim, temel olarak kalkınma kavramının yeniden yorumlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Kalkınma kavramı, tarım ve gıda ilişkileri ile kapitalizm analizleri arasında köprü kurmuştur. Bu kavram aynı zamanda, söz konusu bağlantının modernite ve postmodernite eksenindeki güncel sosyal teoriyle uyumlu olmasını sağlamaktadır. Bu doğrultuda, post-kalkınmacı kuramsal yönelimin esas etkisi ekonomik ve politik temelden, siyaset ve bilgi ilişkisi temeline taşınması olmuştur. Post-kalkınmacılığın genel nitelikleri bağlamında, post-kalkınmacı tarım ve köylü sorununun kavramsallaştırmasının üç farklı özelliğini ifade etmek gerekmektedir:

- En gelişmiş hali küçük meta üretimi olarak bilinen tarım ekonomi ve politiği yaklaşımından farklı olarak, tarım ve köylü sorununu kapitalist modernite bağlamında yeniden ele almak ve bu sorunları bilgi ile siyaset arasındaki ilişki üzerinden tanımlamak.
- Bu temelden hareketle, ana akım ve liberal yaklaşımların haricinde ekonomi ve politik bazlı eleştirel görüşler de, kapitalist modernitenin farklılıkları, öznellikleri ve çeşitli gözlem pratiklerini soyutlama ve yok etme süreçlerindeki rolleri nedeniyle iştirakçi olarak radikal bir şekilde eleştirilir.
- Bu iki özellik doğrultusunda, köylüyü kapitalist tarım ve gıda sistemine karşı duran bir siyasi aktör olarak yeniden ele almak ve bu şekilde köylü tarımını; şirket tarımı veya endüstriyel tarım modeli karşısında yeniden değerli kılmak hedeflenmiştir.

Bu üç özellik, Marksist yaklaşımların modernleşmeci ve kalkınmacı teorileri eleştirmelerine rağmen, bu yaklaşımların sorunlarından tam olarak kurtulamadıklarını ifade eder. Marksistler de tıpkı ana akım gibi sorunun kaynağını kapitalist gelişmenin önündeki engeller olarak değerlendirmiştir. Marksist çözümlemeler azgelişmişliği gelişmişlikle ilişkilendirse de; kapitalist gelişmeyi sonuçları itibarıyla ilerleme olarak değerlendirme eğilimindedirler. Bu kabul, bazen açık bazen örtük bir varsayımdır. Ancak post-kalkınmacı yaklaşıma göre asıl sorun, kapitalist gelişmenin farklı öznellikleri ve pratikleri yok etmesidir. Diğer bir ifadeyle, bu düşünce akımları, genel olarak kapitalizmin ve özel olarak da tarımdaki kapitalist gelişimin, ilerleme olarak değil, yıkıcı bir süreç olarak görülmesi gerektiğini savunur. Burada ifade edilen bir başka eleştiri ise şudur: Sermaye odaklı analizler, tarihsel süreci sermayenin işleyişi üzerinden okuyarak konuyu sanayi sermayesi ve sanayi proletaryası arasındaki ilişkiye indirgemekle kalmıştır. Bu odaklanma, toplumsal çelişkilerin dar kapsamlı (sadece fabrika ortamıyla sınırlı) incelemelere sıkışmasına neden olmuştur. Tarım, kapitalist ilerlemenin bir sorunu olarak ele alınırken; politik olarak köylülük ancak işçi sınıfının önderliğinde ve onun yararına çözülecek bir kategori olarak görülmüştür. Kısaca bu yaklaşımlar, ilişkileri temel olarak üretici güçlerin gelişimi kavramı üzerinden sermaye ve meta odaklı bir şekilde incelemiştir.

Bu çalışma, yukarıda belirtilen eleştirilere dayanarak post-kalkınmacı yaklaşımların, ekonomik ve politik çerçevede rasyonel veya doğal kabul edilen kategorilerin toplumsal ve politik içeriğini sorguladıkları ölçüde Marx'ın düşüncesine daha yakın bir duruş sergilediğini savunmaktadır. Bu bakımdan, çalışmanın temel önermesi şöyledir: Marksizm, ekonomi ve siyaset biçimi olmanın ötesinde, eleştirel bir toplumsal çözümleme aracı olarak görülmelidir (Clarke, 2023, s. 24). Bu doğrultuda, kapitalist toplumsal ilişkileri tanımlayan temel unsur, insan ve insan olmayan arasındaki ilişkiler de dâhil olmak üzere, tüm toplumsal ilintilerin ve öznelliklerin değer ve artı değer üretimine indirgenmesidir. Bu bağlamda Marksizm, sadece üretim ilişkilerine odaklanan bir politik iktisat biçimi olmaktan öte üretim ve yeniden üretimin toplumsal ve politik boyutlarını açığa çıkarmayı amaçlayan eleştirel bir toplum analizidir (Clarke, 2023, s. 38). Kısaca çalışmanın ana önermesi krizin Marksizmin kendisinde değil,

Marx'ın eserlerini sadece ekonomi ve siyasete indirgeyen bir Marksizm yorumunda yattığıdır (Clarke, 2023, s. 79). Bu yaklaşım geleneksel Marksizmdeki erken ve geç Marx ayrımını reddeder. Bunun yerine, Marx'ın tüm eserlerinin birbiriyle ayrılmaz bir bütünlük içinde olduğu temel varsayımına dayanır (Clarke, 2023, s.226). Başka bir deyişle, geleneksel Marksist yaklaşımların reddettiği, yabancılaşma ve yabancılaşmış emek kavramlarına dayanan Marx'ın erken dönem eserleri ile sermaye, değer ve meta fetişizmi odaklı geç dönem eserleri arasında bir kopuş değil, bir devamlılık söz konusudur. Geleneksel yaklaşımların erken dönemi romantik, geç dönemi ise bilimsel olarak görmesine rağmen, bu iki dönem arasında aslında bir bütünlük mevcuttur. Bu bağlamda Marx'ın çalışmaları ekonomik ve politik olanın eleştirel bir şeklinden ziyade; doğrudan ekonomik ve politik olanın kendisinin eleştirisi ve reddidir. Çalışma, tarım sorununu kapitalist gıda rejimi bağlamında yeniden kurgulayarak; Marksist eleştirel teori aracılığıyla mevcut literatürdeki kısıtlılıkların aşılabileceğini öne sürmektedir. Kapitalizmin bir gıda rejimi olduğu fikri, mevcut gıda rejimi anlayışına meydan okuyarak, onu yeniden yorumlamamızı sağlar.

Literatürde, gıda rejimi esas olarak tarım ve gıda ilişkilerinin tarihsel süreçlerini tanımlamak amacıyla kullanılan bir kavramdır (McMichael, 2022, s. 21). Birinci Gıda Rejimi, 19. yüzyılın son çeyreğinden Birinci Dünya Savaşı'na kadar İngiltere'nin egemenliğinde ve sömürgecilik temelinde gelişen tarım ve gıda ilişkilerini ifade ederken; İkinci Gıda Rejimi ise İkinci Dünya Savaşı sonlarından 1980'lerin başına kadar ABD'nin egemenliğinde ve kalkınma politikaları temelinde şekillenen tarım ve gıda ilişkilerini ele almaktadır. Güncel tartışmaların odağında ise 1980'lerden günümüze uzanan Üçüncü Gıda Rejimi yer almaktadır. Üçüncü Gıda Rejimi, ulusötesi tarım ve gıda şirketlerinin egemenliğinde, neoliberalizm temelinde şekillenen tarım ve gıda ilişkilerinin analizini konu edinir (bkz., Bernstein, 2021; Friedmann, 2016; McMichael, 2022). Bu çalışma, gıda rejimi kavramının tarım ve gıda ilişkilerini dönemlere ayırma potansiyelini değerlendirerek kapitalizmi başlı başına bir gıda rejimi olarak ele almayı öne sürmektedir. Gıda rejiminin, kapitalist gıda rejimi olarak değerlendirilmesi yeni bir kavramsallaştırma olmakla beraber; eleştirel bir toplum analizi olarak tartışılan güncel Marksizm anlayışı temelinde tarım ve köylü sorununu kavramsallaştırması hususunda önemli kuramsal sonuçların olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, kapitalist gıda rejiminin, birbiriyle ilişkili iki niteliği şöyledir:

- İlkel birikim, yalnızca kapitalizmin başlangıç süreci değil, aynı zamanda sermayenin varoluş ve işleyiş biçimi ile toplumsal ilişkilerin yeniden üretiminde kilit bir rol oynayan temel bir strateji ve süreçtir.
- Kır, tarım ve gıda arasındaki ilişkilerin hem tarihsel hem de teorik olarak kırılması; haliyle gıdanın kır ve tarımdan kopartılması.

İlkel birikim, toplumsal ilişkileri ve insan öznelliklerini yalnızca değer ve artı-değer üretimine indirgeyen sürece gönderme yapmak maksadıyla ele alınmaktadır (bkz., Clarke, 2023; Özuğurlu, 2008). Bu bağlamda ilkel birikim süreci, sadece insan emeğinin ücret karşılığı bir metaya indirgenmesi değildir; kapitalist olmayan ilişkilerin ve alanların da sermayenin değer kazanma sürecine katılması bu sürecin bir parçasıdır. Başka bir deyişle, sermayenin ekonomi yoluyla genişlemesi ve yeniden üretimi, aynı zamanda kadınların, beyaz olmayan yerli toplulukların ve doğanın maruz kaldığı ekonomi dışı zorunluluğun tarihidir. Bu nedenle, organik ve canlı yapısı nedeniyle sermaye için her zaman sorun oluşturan tarım ve gıda üretiminin de ilkel birikim kapsamında ele alınması gerektiğine inanmaktayım. Bu doğrultuda tarım ve gıda ilişkilerinin, neoliberalizm temelinde yeniden yapılandırma süreçlerinin, ilkel birikim kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini düşünmekteyim. İlkel birikimin kır, tarım ve gıda arasındaki tarihsel ve toplumsal bağları parçalayan gıda sanayisi, şirket tarımı ve tarım teknolojileri gibi unsurlarla birlikte düşünülmesi gerekmektedir.

Küçük meta üreticilerinin karşı karşıya kaldığı ilkel birikim süreçleri, tarımda küçük meta üretiminin tasfiyesiyle mümkün kılınmıştır. Bu süreç, öncelikle tohum gibi biyolojik girdilerin metalaştırılması ve yasal düzenlemelerle üreticinin sermayeye bağımlı kılınmasıyla işler. Bir diğer mekanizma, mülkiyetin kâğıt üzerinde kaldığı ancak kontrolün şirkete geçtiği sözleşmeli üreticiliktir. Bu gizli işçileşmenin en net örneğidir. Neoliberal dönemde devlet desteğinin yerini borçlandırmanın almasıyla, ipoteklenen arazilerin icra yoluyla el değiştirmesi ise piyasa kuralları içinde gerçekleşen ancak özünde zorlayıcı bir mülksüzleştirme hareketidir (Harvey, 2008, s. 127). Son olarak, mekânın hukuki statüsünün değiştirilmesi yoluyla ortak alanların gaspı, ilkel birikimin mekânsal boyutunu oluşturmaktadır. Örneğin; ülkemizde, 6360 Sayılı Büyükşehir Yasası ile köylerin tüzel kişiliğinin kaldırılarak mahalleye dönüştürülmüştür. Bu yasa ile köylünün yüzyıllardır ortaklaşa kullandığı mera, yaylak ve kışlaklar belediyelerin tasarrufuna geçmiştir. Bu örnekler, tarım ve köylü sorununun teorik çerçevesini yeniden çizmek açısından kritik sonuçlar ortaya koymaktadır. En önemli sonuç, tarım ve köylü sorununun teorik ve politik içeriğini, sınıf oluşumu ve sınıf mücadelesi çerçevesinde yeniden değerlendirme ihtiyacıdır.

Bu bakımdan tarım ekonomi politiği alanında, mevcutta var olan sınıfların ittifakını esas alan geleneksel Marksist yaklaşımlardan farklı bir duruş sergilenerek, sorunun sınıf mücadelesi içinde bir sınıf oluşumu meselesi olarak incelenmesi gerektiği öne sürülebilir. Özellikle küçük meta üretimi tartışmalarında sıkça rastlanan görüşlerin tersine, köylülerin günümüzde kapitalist gıda rejimine ve onun neoliberal formuna karşı mücadele eden politik özneler olarak tarih sahnesinde yer aldığı savına ulaşılmaktadır. Köylülüğün özne ve siyasi aktör olarak ele alınması, yüzeysel olarak post-kalkınmacı köylülük kavramlarıyla benzerlikler taşıyabilir. Post-kalkınmacı tarım ve köylü meselesi değerlendirmelerinin Marx'ın çalışmalarına yön veren ve bütünlük kazandıran bir kavrayışa yakın olduğu ifade edilebilir. Aslında burada kast edilen şudur: Post-kalkınmacı teorinin ana amacı, ekonomi ve politiğin nesnel ve rasyonel gibi görünen kavramlarının altında yatan toplumsal ve politik anlamı ortaya çıkarmaktır. Bu da kapitalizmin en ideal sistem olduğu söylemini sorgulamaya ve eleştirmeye olanak tanımaktadır. Post-kalkınmacı yaklaşımların teorik çabalarının ardındaki temel siyasi amaç, Marx'ın eserlerinde olduğu gibi kapitalizm neticesinde oluşan toplumsal ilişkileri aşmaya yönelik alternatif yollar ve mücadele yöntemleri bulma arayışıdır. Buna karşın tarım ve köylü sorununun kapitalist gıda rejimi, ilkel birikim, sınıf oluşumu ve sınıf mücadelesi gibi kavramlarla yeniden yorumlanması, post-kalkınmacı anlayışlara yöneltilmiş köklü bir eleştiri olarak değerlendirilmelidir. Bahsi geçen yaklaşımların köylülüğü siyasi bir aktör olarak tanımlaması kabul edilse de köylülüğün politize olma sürecinin merkezinde öteki öznellikleri konulmalıdır. Bu bağlamda, kapitalizmin tarım ve gıda alanına doğrudan sızma biçim ve süreçleri, eylemleri, değer ve artı-değer üretimine indirgeme çabalarının bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Post-kalkınmacı çözümlemelerde görülebileceği gibi, köylülerin siyasi karakterleri, onları çevreleyen iktidar ve bilgi ağlarına karşı, özgün içsel özelliklere dayanan kültürel ya da etik niteliklerle açıklanamaz. Aksine, köylülüğün politik kimliği, kapitalist gıda rejimi içinde ve ona karşıt bir şekilde ortaya çıkar ve bu oluşum sürecinde geçmişten gelen hiçbir unsur yoktur.

Burada asıl vurgulanması gereken nokta, tarım ve gıda ilişkilerindeki sınıf oluşumunun karşılıklı bir etkileşim içinde olmasıdır. Bu süreç, hem kapitalist gıda rejimini şekillendirir hem de onun tarafından şekillenir. Üzerinde durulması gerekenlerden biri de şudur: Kapitalist gıda rejiminin daha önce ele aldığımız iki önemli niteliği de, üretim zamanının (ekolojik/biyo-jeolojik zamanın) değer-zamana (ya da sermayenin dönüşüm süresine) indirgenme süreci olarak işlemektedir. Tarımsal üretimdeki üretim ve değer zamanı arasındaki bu ayrım, tarım ürünlerinin ve üretim sürecinin organik doğasının bir sonucudur ve bu yönüyle tipik bir sanayi üretiminden önemli ölçüde farklılık gösterir. Kısacası, kapitalist gıda rejiminin iki ana bileşeni,

tarım ve gıda sektörlerinde sermayenin üretim süresini değer üretimi süresine dönüştürme girişimleri olarak yorumlanabilir. Ancak önemsenmesi gereken; bu çabaların teknik bir süreç ya da sorun değil, toplumsal bir ilişki olarak görülmesi gerektiğidir. Bu ilişki, hem köylülerin sınıf mücadeleleriyle şekillenir hem de bu oluşum süreçlerini etkiler.

Bulgular

Yapılan geniş kapsamlı literatür taraması ve kavramsal analizler, tarım ve köylülük çalışmalarının tarihsel seyrinde belirgin bir eksen kayması yaşandığını ve bu alandaki tartışmaların iki farklı kuramsal kutup arasında sıkıştığını ortaya koymaktadır. 1970'li yıllardan 1990'lara kadar literatüre hâkim olan küçük meta üretimi tartışmaları, odağına üretim ilişkilerini ve azgelişmişlik sorununu alırken; köylülüğü kapitalist gelişme karşısında çözülen veya direnen ekonomik bir kategori olarak tanımlamıştır. Ancak 1990 sonrası dönemde neoliberal yeniden yapılanma ile birlikte odak noktası, üretimden dolaşım ve tüketim süreçlerine kaymış; analizler gıda rejimleri ve post-kalkınmacı yaklaşımların etkisi altına girmiştir. Bu dönüşüm, tarım sorununun sadece ekonomik bir üretim meselesi olmaktan çıkıp bilgi, söylem ve siyaset ilişkisi ekseninde yeniden kurgulandığını göstermektedir.

Mevcut kuramsal yaklaşımların eleştirel analizi hem geleneksel ekonomik-politik yaklaşımların hem de post-kalkınmacı yönelimlerin, günümüz tarım ve gıda ilişkilerini açıklamakta yetersiz kaldığı bulgusunu doğurmuştur. Ekonomik ve politik yaklaşımlar, tarımsal dönüşümü sermayenin yapısal hareketlerine indirgeyerek köylülüğün politik özneleşme potansiyelini gözden kaçırmakta; post-kalkınmacı yaklaşımlar ise kalkınmayı sadece bir söylem ve zihinsel sömürgeleştirme olarak görerek, kapitalizmin yarattığı maddi mülksüzleşme ve sınıfsal çelişkileri analiz dışında bırakmaktadır. Çalışma, bu iki yaklaşım arasındaki kopukluğun, tarım sorununu kültürel bir direniş ile ekonomik bir zorunluluk ikilemine hapsettiğini ve bütüncül bir kavrayışı engellediğini saptamıştır.

Çalışmanın en temel kuramsal bulgusu, kapitalizmin salt bir üretim biçimi olarak değil, bizatihi bir gıda rejimi olarak yeniden kavramsallaştırılması gerekliliğidir. Bu yeni perspektif, ilkel birikim sürecinin tarihsel bir başlangıç noktası olmaktan öte tarım ve gıda alanında süreklilik arz eden bir strateji olarak işlediğini ortaya koymaktadır. Tohumun patentlenmesi, müştereklerin gaspı ve üreticinin borçlandırılarak mülksüzleştirilmesi gibi mekanizmalar, gıdanın biyolojik ve tarımsal bağlamından koparılarak sermayenin değerlenme zamanına (değer-zaman) tabi kılındığını göstermektedir. Dolayısıyla mevcut gıda rejimi, sadece ekonomik bir piyasa düzenlemesi değil, gıdayı tarımdan ve doğadan koparan toplumsal ve ekolojik bir müdahale biçimi olarak tespit edilmiştir.

Son olarak, köylülüğün güncel konumuna dair yapılan analizler, bu toplumsal kesimin ne yok olan bir sınıf ne de tarih dışı, özcü bir kültürel topluluk olduğunu göstermektedir. Bulgular, köylülüğün neoliberal gıda rejimine ve mülksüzleştirme süreçlerine karşı gelişen direniş içerisinde yeniden bir sınıf oluşumu süreci yaşadığına işaret etmektedir. Köylü hareketlerinin, post-kalkınmacıların iddia ettiği gibi sadece yerel kimlikleri savunan yapılar olmadığı; aksine sermayenin gıda üzerindeki tahakkümüne karşı politik bir özne olarak şekillendiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda tarım sorunu teknik bir kalkınma meselesi değil, kapitalist gıda rejimine içkin bir sınıf mücadelesi sahası olarak belirginleşmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Kapitalizmi bir gıda rejimi olarak incelemek ve tarım ve köylü sorununu bu çerçevede yeniden ele almak, teorik ve politik olmak üzere alana iki temel katkı sağlamaktadır. İlk olarak tarım ve köylü sorununu kapitalist gıda rejimi ile sınıf oluşumu ve mücadelesi bağlamında yeniden incelemesidir. Bu, post-kalkınmacı yaklaşımlara karşı sınıf analizinin temel kuramsal

ve analitik önemini vurgulayan bir iddiadır. Aynı zamanda ise ekonomi ve politik temelli yaklaşımların aksine, köylülerin küçük meta üretimi ilişkileri içindeki farklılaşmalarını, köylülük kavramını geçersiz kılan bir yok oluş süreci değil, sınıf oluşumu süreci olarak ele almak gerektiğini ileri sürmektedir. Buradaki kritik olan, sınıf kavramının sadece mülkiyet ilişkilerine dayalı basit bir sınıflandırma aracı olarak değil, bir çelişki kavramı olarak ele alınmış olmasıdır (Bonefeld, 2014, s. 71-79). Diğer bir ifadeyle bu çalışma köylülerin politik kimliğinin, post-kalkınmacı yaklaşımlardaki otonomi tartışmalarında olduğu gibi, onların tarihsel taşıyıcısı olduğu düşünülen kendine özgü nitelikler üzerine inşa edilemeyeceğini savunur. Aynı zamanda, ekonomi ve politik temelli yaklaşımların aksine, köylülerin farklılaşma sonucunda yok olmaya mahkûm bir kategori olmadığını ileri sürer. Köylüleri, ne değişmez ve daima var olan bir sınıfın ne de hiçbir zaman sınıfsal kimlik kazanamayacak bir topluluğun parçası olarak görmek mümkündür. Bu doğrultuda çalışmanın, köylülüğün sınıf oluşum süreçlerinin önceden belirlenemeyeceği ve derinlemesine tarihsel ve sosyal analizler gerektirdiği göz önüne alındığında, post- kalkınmacı ve ekonomi ve politik teorilerin güçlü yanlarını birleştirerek yeni tartışmalara ve araştırma gündemlerine zemin hazırlayabileceği düşünülmektedir.

Çalışmanın ikinci bir olası katkısı, günümüz tarım ve gıda politikalarıyla ilgilidir. Literatürde, ekonomi ve politik ve post-kalkınmacı yaklaşımlar arasındaki ayrım, siyasi düzlemde de kapitalist tarım ve gıda sisteminin ahlaki veya kültürel (post-kalkınmacı) ve nesnel/yapısal (ekonomik ve politik) eleştirileri arasındaki bir bölünme olarak görülebilir. Birinci durumda, özne ve sorumluluk arayışı daha çok ahlaki, etik ve kültürel bir zeminde, yani kapitalist toplumsal ilişkilerin dışında ele alınırken; ikinci durumda ise özne ve faillik sorgulaması, kapitalist ilişkiler içindeki farklılaşmalara vurgu yaparken önemini ve politik karakterini kaybetmektedir. Kısacası, post-kalkınmacı yaklaşımlar kapitalist toplumsal ilişkilerin temel rolünü ikincilleştirdiğinden, politik olarak etkili ama analitik olarak yetersiz bir çerçeve oluşturmaktadır. Buna karşın, ekonomi ve politik yaklaşımlar kapitalist ilişkileri ele alırken analitik yönden güçlü; ancak politik açıdan zayıf bir çerçeve ortaya koymaktadır. Eleştirel bir toplum kuramı olan Marksizme dayanan tarım ve köylü sorunu anlayışının, kapitalist gıda rejimini hem ahlaki hem de nesnel bir bakış açısıyla eleştirmeye olanak tanıyan bir çerçeve sunduğu savunulmaktadır.

Yazar katkı oranı

Bu çalışmanın tüm süreçleri (tasarım, veri toplama, analiz, yazım ve düzenleme) Sabri Y. ve Oltan E. tarafından eşit olarak gerçekleştirilmiştir.

Etik kurul onayı

Hazırlanan çalışmada etik kurul izni alınmasına gerek yoktur.

Çıkar çatışması beyanı

Hazırlanan çalışmada herhangi bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Extended Abstract

This study presents a comprehensive theoretical analysis that re-examines the question of agriculture and the peasantry within the axis of the dynamics and historical transformations of contemporary capitalism. The primary objective of the study is to critically filter the prevailing theoretical approaches in the literature, to determine their place within social theory and to identify the specific position of agrifood relations within the capitalist mode of production. The

nature-dependent structure of agricultural production and the significance of food relations demonstrate that this field serves as a unique laboratory for understanding both the transition processes to capitalism and the social nature of capitalist production relations. It emphasizes that these specificities are not merely objects of academic analysis but are also of critical importance in determining the strategic line of anti-capitalist struggles.

While analyzing the history of debates on agriculture and the peasantry, the study focuses on two fundamental historical and theoretical turning points, in addition to the legacy of classical thinkers. The first is the period extending from the 1970s to the 1990s. These were the years when the concepts of peasantry and small-scale production were intensively discussed within the context of underdevelopment and development debates. During this process, significant ruptures occurred in the discipline of rural sociology; the analysis of agrifood relations shifted from a mere description of rural communities to a structural analysis aimed at understanding the capitalist character of agricultural relations and the social fabric of capitalism. The second is the neoliberal period. This is the phase in which critical agrifood studies have risen to prominence. Critical studies have offered a broader perspective by shifting the focus from the purely economic and political spheres to the domains of knowledge production, discourse and political relations.

One of the central arguments of the study is the determination that critical agrifood studies, particularly under the influence of the post-development orientation, have enabled a major shift in the conceptualization of agrarian and peasant issues. The post-development approach has created a clear and profound theoretical rupture between itself and traditional political-economic approaches. This rupture creates an impasse in the literature. Traditional Marxist political-economic approaches, by focusing on the structural features of the capitalist mode of production, confine the agrifood relationship to a narrow economic framework and limit the production of alternative thought. On the other hand, post-development approaches relegate the capitalist mode of production and material relations to a secondary plan, concentrating instead on discourse and culture; this superficializes the understanding of agrifood relations and weakens the political impact of alternative approaches. This situation creates a theoretical disconnection between political-economic and post-development approaches, as well as a political impasse that must be overcome.

In this context, the main aim of the study is to re-functionalize Marxism not merely as a method limited to economic and political spheres, but as a tool for critical and holistic social analysis. It proposes conceptualizing capitalism not only as a mode of production operating in factories but also as a specific food regime that organizes nature and society through food. This approach aims to synthesize the two aforementioned mainstreams and to overcome the current theoretical/political impasse. Thus, the social, political and ecological dimensions of the capitalist food system become analyzable from a holistic perspective. In the light of the transformations brought about by neoliberal restructuring, the process of political subjectivation of the peasantry-who are both exploited within capitalist food relations and resisting against them-is reconceptualized from the perspective of class formation. This approach makes it possible to understand the agrarian or peasant question not as a technical or economic problem, but as a living process where social struggles and political identities are shaped.

Looking at the historical process, it is observed that the analysis of agrarian and rural relations has undergone a radical transformation since the 1970s, particularly in the context of small-scale production. Until that date, it was shaped by rigid dichotomies such as modern-traditional, urban-rural and industrial-agricultural and generally through progressive/evolutionary schemas. However, approaches based on these dichotomies have been severely criticized and the rural sector has begun to be viewed not as a structure belonging to the past and doomed to dissolution, but as a category intertwined with and reshaped by modern

capitalist processes. With this paradigm shift, an axis shift occurred from rural sociology to the sociology of agriculture. Analyses moved away from village monographs to focus on more macro and structural issues such as production relations, global capitalism, state agricultural policies and food systems. Specifically in the analysis of peasant structures and subsistence farming in underdeveloped countries, the concept of small-scale production (petty commodity production) has settled into a central position. Small-scale production has been treated as a specific form of production that, although situated within the capitalist system, does not rely entirely on wage labor but is connected to commodified production processes integrated with market mechanisms. Although this form may seem contrary to the classical definition of capitalism, it has been evaluated as a structure that is intertwined and in a symbiotic relationship with it. In particular, the concept of non-commodified family labor has stood out as a theoretical nodal point in these debates.

From the 1990s onwards, the dimensions of the debate have expanded further. The literature on rural areas and agriculture has spread into a multidimensional field covering food circulation, global supply chains and the sociology of food. Agriculture and rural areas are no longer analyzed solely as sites of production but also in the context of consumption patterns and relations of circulation. In this process, the concept of development has also been the target of intense criticism. The development paradigm, which played a central role in agricultural analyses for many years, has been subjected to harsh criticism, particularly within the post-development framework. These criticisms can be grouped into two main lines: The first is the political-economic critique that views development as a strategy of capital; the second is the post-development approach that views development as a discourse of domination of modernity. Although both approaches question the idea of development, they have been criticized for handling the concept of subjectivity (capital or modernity as the subject of history) unilaterally. The post-development approach, associated specifically with names like Arturo Escobar and Wolfgang Sachs, has brought radical criticisms to Marxist political economy, modernizationist development models and mainstream rural sociology. While Marxist-based studies proceeded through economic classes, the post-development approach developed a perspective based on discourse, culture and identity. However, due to its tendency to view development merely as a discourse of power, this approach remains insufficient in explaining the multidimensional crises and material exploitation mechanisms of capitalism. For this reason, the study underscores the need to return to structural and class-based analyses in the 21st century.

Since the late 1980s, the globalization of the agriculture and food sectors through neoliberal policies and their subsumption under the absolute dominance of capital has accelerated the commodification of food. Contract farming, giant supermarket chains, biotechnology and the hegemony of transnational corporations have severed food from the consumer both physically and mentally. People have begun to experience a deep alienation, lacking knowledge of where, how and by whom the food they consume every day is produced. This transformation has brought about not only economic but also social, cultural and ecological destruction. The sociology of agriculture and food, which has developed since the 1990s, has become an interdisciplinary field aiming to analyze these changes. This field centers on themes such as food regimes, industrial agriculture, sustainability, gender and identity politics. Critiques drawing specifically from Marxist perspectives find both the modernist development paradigm and classical analyses focusing solely on production relations to be insufficient. The new critical perspective, influenced by post-structuralist and post-developmentalist approaches, argues that the capitalist agrifood system is not only an economic system but also a cultural and ideological structure.

Today, small producer and peasant movements, conducted through global organizations such as La Via Campesina, constitute the practical field of these theoretical debates. These

movements position the peasantry not as a backward element but as an active political subject; they generate alternatives against industrial agriculture through concepts such as food sovereignty, food democracy and agrarian citizenship. Critical agrifood studies argue that the processes of primitive accumulation of capitalism are not merely a historical event but continue today through accumulation by dispossession in agricultural areas.

Consequently, by treating capitalism as a food regime, this study re-evaluates the agrarian and peasant question and offers two fundamental contributions to the literature. First the peasant question is revisited within the framework of class formation and struggle, moving beyond the cultural emphasis of post-development approaches. Peasants are not passive objects doomed to extinction, but active subjects who differentiate themselves and acquire class identity within capitalist production relations. The second contribution is the critique of contemporary agricultural and food policies. The study aims to overcome the analytical weakness of post-development approaches and the limitations of political-economic approaches regarding political agency. It argues that by combining the strengths of both approaches within a Marxist framework, it is possible to develop a strong critique based on both structural and ethical foundations. This synthesis provides a more comprehensive understanding of the transformation of rural life and paves the way for new theoretical and political debates.

Kaynakça

Amin, S. (2020). *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme.* İstanbul: Yordam Kitap.

Aydın, Z. (2017). *Çağdaş Tarım Sorunu.* Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Bernstein, H. (2021). *Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri* (3. bs.). İstanbul: Yordam Kitap.

Bonefeld, W. (2014). *Yıkıcı Akıl ve Olumsuzlama.* İstanbul: Otonom Yayıncılık.

Booth, D. (1994). Rethinking Social Development: An Overview. In D. Booth (Ed.), *Rethinking Social Development: Theory, Research, and Practice* (pp. 13–48). London: Longman. https://archive.org/details/rethinkingsocial0000unse

Boratav, K. (2005). *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Buttel, F. H. (2001). Some Reflections on Late Twentieth Century Agrarian Political Economy. *Sociologia Ruralis,* 41(2), 165–181. https://doi.org/10.1111/1467-9523.00176

Buttel, F. H., & Newby, H. (1980). *The Rural Sociology of the Advanced Societies: Critical Perspectives*. London & Montclair: Allanheld, Osmun.

Castells, M. (2016). *İletişim Gücü.* İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Chayanov, A. V. (1986). *The Theory of Peasant Economy.* Madison, WI: University of Wisconsin Press.

Clapp, J. (2012). *Food.* Cambridge: Polity Press.

Clarke, S. (2023). *Marx, Marjinalizm ve Modern Sosyoloji.* Bursa: Sentez Yayınları.

Ecevit, M. (1999). *Kırsal Türkiye'nin Değişen Dinamikleri: Gökçeağaç Köyü Monografisi*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.

Ecevit, M., vd. (2009). Köy Sosyolojisinin Daraltılmış Kapsamından Tarım-Gıda-Köylülük İlişkilerine Yönelik Bazı Değerlendirmeler. *Mülkiye Dergisi,* 33(262), 40–61. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/561

Escobar, A. (2000). *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Ferguson, J. (1994). *The Anti-Politics Machine: Development, Depoliticization and Bureaucratic Power in Lesotho.* Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.

Friedmann, H. (2016). Commentary: Food Regime Analysis and Agrarian Questions: Widening The Conversation. *Journal of Peasant Studies,* 43(3), 681–702. https://doi.org/10.1080/03066150.2016.1146254

Giddens, A. (2005). *Sosyal Teorinin Temel Problemleri.* İstanbul: Paradigma Yayınları.

Gibbon, P., & Neocosmos, M. (1985). *Some Problems in the Political Economy of African Socialism.* Beverly Hills, CA: Sage.

Harvey, D. (2008). *Yeni Emperyalizm.* İstanbul: Everest Yayınları.

Jameson, F. (2011). *Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı.* İstanbul: Nirengi Kitap.

Koç, M. (2013). *Küresel Gıda Düzeni.* İstanbul: Notabene Yayınları.

Lyotard, J.-F. (2000). *Postmodern Durum.* İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Makki, F. (2014). *Sociological Theories of Development* (Ders notları). DSOC 6060, Department of Development Sociology, Cornell University.

McMichael, P. (2022). *Gıda Rejimleri ve Tarım Sorunu.* İstanbul: Notabene Yayınları.

Mitchell, T. (1988). *Colonizing Egypt.* Cambridge: Cambridge University Press.

Özuğurlu, M. (2008). *Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu.* İstanbul: Kaldeon Yayınları.

Özuğurlu, M. (2011). *Küçük Köylülüğe Sermaye Kapanı.* İstanbul: Notabene Yayınları.

Rist, G. (2011). *Delusions of Economics: The Misguided Certainties of A Hazardous Science.* London: Zed Books.

Ritzer, G. (2019). *Klasik Sosyoloji Kuramları.* Ankara: De Ki Basım Yayım.

Sachs, W. (Ed.). (1992). *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge As Power.* London & New York: Zed Books.

Yılmaz, S. (2025). *Parçalanan Bir Yapı Olarak Köylülük: Türk Tarımında Küçük Meta Üreticiliğinin Farklılaşması ve Devamlılığının Analizi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.